

O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI'
XALI'Q BILIMLENDIRIW MINISTRLIGI
A'JINIYAZ ATINDAG'I' NO'KIS MA'MLEKETLIK
PEDAGOGIKA INSTITUTI'

Pedagogika fakul'teti
5141000-Muzi'ka ta'limi bakalavr IV ^A topar talabasi'
Yerimbetov Hursand Karimbaevichti'n`
«Balani'n` ma`nawiy du`n`yasi'n ashi'wda muzi'ka
ta`liminin` a`hmiyeti» temasindag'i'

B A K A L A V R P I T K E R I W
J U M I' S I'

Talaba: X.Erimbetov
Ilimiy basshi': p.i.k. S.E.Romanova

Qorg`awg`a u`si'ni's yetilsin:

Muzi'kali'q ta`lim
kafedrası' basli'g'i': dotsent S.Tajetdinova

No`kis 2014

MAZMUNI

Joba.....	3
Kirisiw.....	4
I-Bap. Muzi'ka ta'limi processi' mazmunu' ha'm ma'nawiyat tu'sinikleri.	
1. Ta'lim barı'sı'nda ma'nawiyat mazmunu'	8
1.2. Muzi'kamı'z xalqı'mızdı'n` ma'nawiy rawajı'	12
1.3. Muzi'kanı'n` sezimlerde ta`siri ha'm wo`zgesheligi.....	17
II-Bap. Respublikamı'zda ta'lim processi'n maqseti, wazi'ypalari' ha'm ta'lim mazmunı'	
I.1. Ha`zirgi ku`nde muzi'ka ta'limin maqseti ha'm wolarg`a qoyi'li'p ati'rg`an talaplar mazmunı'ndag`i' ma'nawiyat.....	22
2.2. Muzi'ka ta'limi mazmunı' ha'm ta'imdi a`melge asi'ri'w mumkinshilikleri.....	34
2.3. Muzi'ka ta'liminde woqı'wshı'larda ma'nawiy sezimin qa`liplestiriw ahmiyeti.....	44
Juwmaqlaw.....	51
Paydalanı'lg`an a`debiyatlar.....	55

**Tema: «Balani'n` ma`nawiy du`n`yasi'n ashi'wda muzi'ka
ta`liminin` a`hmiyeti»**

Joba:

Kirisiw

I-Bap. Muzi'ka ta`limi processi' mazmunı' ha`m ma`nawiyat tu`sinikleri.

1. Ta`lim barı'sı'nda ma`nawiyat mazmunı'

1.2. Muzi'kamı'z xalqı'mı'zdı'n` ma`nawiy rawajı'

1.3. Muzi'kanı'n` sezimlerde ta`siri ha`m wo`zgesheligi

II-Bap. Respublikamı'zda ta`lim processi'n maqseti, wazi'ypalari' ha`m ta`lim mazmunı'

I.1. Ha`zirgi ku`nde muzi'ka ta`limin maqseti ha`m wolarg`a qoyi'li'p ati'rg`an talaplar mazmunı'ndag'i' ma`nawiyat

2.2. Muzi'ka ta`limi mazmunı' ha`m ta`imdi a`melge asi'ri'w mumkinshilikleri

2.3. Muzi'ka ta`liminde woqı'wshı'larda ma`nawiy sezimin qa`liplestiriw ahmiyeti

Juwmaqlaw

Kirisiw

Aktualig`i`. «Keleshekte O`zbekistan tek joqari` da`rejede rawajlang`an ekonomikasi` menen yyemes, balki bilimli, ma`nawiy ta`repten jetik perzentleri menen de du`n`yani` tan` qaldi`rı`wı` lazı`m». İ.A.Karimov.

Ma`mleketimiz rawajlanı`wı`nı`n` yen` kerekli sha`rtleri kadrlar tayarlaw milliy da`stu`ri diziminin` jetisken kadrlar bolı`wı`, zamanagoy ekonomika, pa`n ha`m texnologiya, milliy ideologiya, ma`deniyat ha`m ma`nawiyat tiykarı`nda rawajlanı`wı` boli`p yesaplanadi``. Bul tuwralı` Prezidentimiz İ.A.Karimovtı`n` to`mendegi so`zleri pikirimizge mı`sal bola aladı`. Bugini ku`nde aldımı`zg`a qoyg`an ullı` maqsetlerimizge, arzi`w niyetlerimizge yerisiwimiz, ja`miyetimizdin` jan`alanı`wı`, tu`rmı`sı`mı`zdı`n` rawajlanı`wı` ha`m keleshektegi a`melge ası`rı`lı`p aturg`an jetiskenliklerimiz, rejelerimizdin` na`tiyjeli tag`diri-bulardı`n` ba`ri, yen` da`slep, zamanagoy qa`niyge kadrlar tayarlaw mashqalası` menen birge baylanı`sı`wı`n ha`mmemiz an`lap almaqtamı`z.¹

Swoni`n` ushi`nde yelimizdin` tı`nı`shlı`g`ı` yen` da`slep jasları`mı`zdı`n` milliy ma`nawiy sezimlerinin` qa`liplesiwine baylanı`slı` boli`p keledi. Jaslar ta`rbiyası`nda ko`plegen jumı`slar a`melge ası`rı`lmaqta, sonday-aq, ta`lim tarawı`nda milliy sezimlerdi qa`liplestiriw u`lken ahmietke iye. Ha`r bir pa`nnin` wo`zine jarasa bir ta`rbiyalı`q a`hmiyeti ku`shli boli`p, muzı`ka ta`limi balalar ta`rbiyası`nda tez ta`sir yetiwshi ta`rbiyalı`q qural sanaladı`.

¹ İ.A.Karimov. Barkamol avlod Uzbekiston kelajagining poydevori. T., 1997, 10bet.

Muzı'ka sabag'ı'na Ma'mleketlik Ta'lim Standartı'nı'n` yengiziliwi, milliy muzı'ka miyrası'mı'zdan paydalani'w ha'm de u'lkemizdin` ma'deniyatı, milliy xalı'q da'stu'rleri wo'z wornı'n tapqan, swoni''n` menen birge wo'zinin` duzilisine ha'm mazmunı'na qaray ma'mleketlik maydanı' mektep paydası', woqı'wshı'larda ruwxı'y-ma'nawiy sezimlerdi sawlelendiredi.

Muzı'ka ta'limi procesi da'wirinde, woqı'wshı'lardı' go'zzallı'qtı' seze alatug'ı'n, milliy muzı'kag'a miyrim ha'm ha'wes menen atqaratug'ın yamasa tın'laytug'ın, milliy muzı'ka miyrası'mı'zg'a iyelik yyetiwshi ha'm de dawam yettiriwshi ba'rkamal ma'nawiy insanlar yetip ta'rbiyalaw tiykarg'ı' maqset yetip qoyı'ladı'. A'sirese, demokratiyalı'q ja'miyettin` rawajlandı'rı'wshı' jas a'wladtı' salamat, bilimli a'sirese, milliy ma'nawiy sezimleri bekkem insanlar yetip ta'rbiyalaw ma'seleleri aktual` worı'nda turadı''.

G'a'rezsiz ma'mleketimiz siyasatı', Ma'mleketlik Ta'lim Standartları' talapları Kadrlar tayarlaw milliy da'stu'rinde de usı' ma'seleler tiykarg'ı' worı'nlardı' iyelegen.

Qaraqalpaq xalı'qı' ruwxıy miyrası'nda milliy muzı'ka da'stu'rlerinin` jaslar ta'rbiyası'nı'n` ma'nawiy qa'liplesiwindegi tutqan wornı ayrı'qsha a'hmiyetke iye. Sonday-aq, muzı'ka ta'limi arqalı'' woqıwshı'lardı'n` milliy ma'nawiy sezimlerin qa'liplestiriw xa'zirgi ku'nde aktual` ma'selelerden biri. Sebebi, g'a'rezsiz yeldin` ideologiyası' bekkem, xalı'q ma'nawiy jaqtan, ideologiyalı'q ta'repten joqarı ma'nawiyatli kushli bolıwları u'lken ma'sele yyekenligin bilemiz. Ishki ma'nawiy jetiskenligimiz menen du'n`yanı tan` qaldı'rı'wı'mı'z kerekligini prizidentimiz wo'z so'zlerinde aytı'p wo'tken edi.

Qaraqalpaq xalı'qı' uzaq wo'tmish, wo'tken da'wirlerde de ta'lim – ta'rbiya menen shug'ı'llang'an. Qaraqalpaq xalı'qı' uzaq tu'nlerdi tan`larg'a atı'rg'an keshelerde muzı'ka atqarı'wshı'ları' xalı'q tariyxı'nan so'z ashı'p, yeldin` qayg'ı' ha'siretlerin qosı'qlarg'a tu'sirip jı'rlap, ma'nawiy da'stanlardı' atqarı'p, jaslarg'a ta'rbiyalı'q sabaq bergen. Bul ta'rbiyalı'q a'hmiyetke iye bolg'an jıyı'nlardı' xalı'q qaharmanları' ushı'n ku'shlerine ku'sh qosı'latug'ı'n

nasihatlı' terme-tolg'awlar arqali'' ruwxıy ma`det berip kelgen. Xalı'q bul atqarı'wshı' qosı'q-jı'rları' arqali'' wo`z ta`shwishin umı'tqan, ha`m ruwxı'y medet bergen.

Qaraqalpaq xayal-qızları' da Xu`rliman sı'yaqlı' baqsı' xayal-qızlardı'n', anaları', kempir apaları'nan ta`lim-tarbiya u`gitleri ja`mlengen qosı'qlar, da`stanlar, termeler arqali'' wo`mir soqpaqları'n dawam yettirgen.

Bul xalı'qtı'n` da`stu`riy ta`rbiyalı'q, ja`miyetlik isleri sabı'q sovet du`ziminde ta`rbiya ma`seleleri bir ideologiyalı'q tu`rde qa`liplesip keldi, biraq, ha`r bir xalı'q wo`z milliy ideologiyası'na, milliy mentalitetine, u`rip-a`detlerine, dinine ha`m ma`nawiy sezimlerine iye yemes edi.

Xalı'q muzı'ka miyrası'mı'zdı'n` tariyxıy ha`m ha`zirgi ku`n talapları'n ko`rip, u`yrenip barı'lı'wı', mekteplerde muzı'ka ta`liminin` tiykarg`ı' maqseti woqı'wshı'larg`a muzı'ka ma`deniyatın u`yryetiw, wolardı' ruwxıy ma`nawiy sezimlerin rawajlandırı'w da`stu`rleri g`arezsizligimizdi qolg`a kiritkennen keyin qa`liplesip kiyatı'r. Milliy da`stu`rdi a`melge ası'rı'wdı' pedagogikalı'q ta`limge, woqı'wshı'larda joqarı ma`nawiy pazıyletlerdi bay ma`deniy miyras u`lgilerine ha`m wo`z milliy da`stu`rlerine sadı'qlı'q ruwxı'nda ta`rbiyalaw juwapgershiligi ju`kletilgen. Ha`zirgi waqı'tta g`arezsiz yelimizde usı' ma`seleler boyı'nsha ko`plegen jumı'slar islenbekte.

Sol pidayı xızmet iyelerinen yen` a`hmiyetli ka`sip iyesi bul pedagoglar. A`sirese, jaslardı'n` milliy ma`nawiy sezimlerin ta`rbiyalawda, sonday-aq, muzı'ka ma`deniyatı arqali'' ta`rbiyalawshı muzı'ka woqı'tı'wshı'sı'nı'n` xızmetleri wog`ada a`hmiyetli.

Jumı'stı'n` maqseti ha`m wazı'ypası'. Muzı'ka ta`limin jetkeriw menen birge woqı'wshı'lardı'n` ma`nawiy du`n`yası'n qa`liplestiriwshi usı'llardı, interaktiv metodlardı', jen`illik menen balalardı' ruwxıy ideologiyalı'q ta`repten bekkemlew jolları' ma`selesini ashı'p beriw. Usı'' ma`seleni ashı'p beriwde bir neshe waziypalardı' ilgeri surdik:

1. Ma`nawiyat haqqi'ndag'i' bilimlerdi, tu`siniklerdi, ilimpazlardi'n` ko`z qaraslari'ni' woqi'p u`yreniw ha`m qa`liplestiriw.
2. Woqi'wshi'larg'a muzi'ka ta`limin beriw mazmunı'n u`yreniw;
3. Woqi'wshi'lardi' psixologiyali'q wo`zgerislerdi u`yreniw;
4. Balalardi' ta`lim processı'nde ma`nawiy ta`replerin qa`liplestiriwshi usı'nlardi' izlep tabıw;
5. Woqi'wshi'lardi'n` muzi'ka ta`limi menen birge ma`nawiy du`n`yası'n qa`liplestiriwshi wo`z pikir ha`m juwmaqlardi' usı'ni'w.

Jumi'stı'n` metodologiyali'q a`hmiyeti. Tariyxıy kitaplar, Prezident shıg`armaları', nı'zam ha`m qa`g`i'ydalar, Wo`z.Resp. Kontstituttsiyası', Didaktika, pedagogikalı'q texnologiya teoriyası', ilimiy izertlewshi pedagoglardı'n` ilimiy jumısları', milliy qosı'qlar mazmunı' ha`m t.b.

**Jumi'stı'n` teoriyalı'q ha`m metodikalı'q a`hmiyeti** muzi'ka woqi'tı'wshi'sı' yesabı'nda woqi'wshi'larg'a muzi'kalı'q, pedagogikalı'q bilim menen birge wolardi'n` ma`nawiy sezimlerin rawajlandırı'wshi' isletilgen, qollanı'lg`an yamasa qollanı'lı'p atı'rg`an usı'lları'nda, innovatsion pedagogikalı'q texnologiyalar ha`m didaktikalı'q principiardan, maqsetlerden paydalanı'wı'nda.

Ilimiy jan`alı'g`ı'. Muzi'ka ta`limin mektep woqi'wshi'ları'n woqi'tı'wdag`ı' woqi'tı'wshi'ni'n` woqi'wshi'ni'n` ma`nawiy sezimlerin rawajlandırı'wdag`a ma`selelerdi ashı'p beriliwinde ha`m de usı'ni'lg`an bir neshe metodlardı' ilgeri su`rgenlikte.

Jumıstın` du`zilisi. Jumıs kirisiw, yyeki bap ha`m bes temadan, juwmaqlaw ha`mde paydalang`an a`debiyatlardan tu`radı'.

I-Bap. Muzı'ka ta`limi processi mazmuni' ha`m ma`nawiyat tu`sinikleri.

1. Ta`lim bari'si'nda ma`nawiyat mazmuni'

Wo`zbyekistan pedagogikalı'q ta`limine woqı'wshı'larda joqarı' ruwxıy pa`ziyetler, bay ma`deniy miyraslarg`a, tariyxımızg`a xurmet, Ana Watang`a muxabbat, milliy ideologiyag`a sadıqlıq ruwxında, o`z ka`sibin mamani, ta`rbiyalı insan etip jetistiriw wazıypaları ju`kletilgen. Sonday-aq, woqı'tı'wshı'lardı'n` wo`z ka`sibini iyesi, puxta bilimli, ta`jiriybeli, u`qı'plı' bolı'wı' arqalı' keleshek jaslarg`a tuwrı' bilim beremiz, ta`rbiyalaymı'z.

Wo`zbyekistan Respublikası' a`rezsizligine yerisken da`slepki ku`nlerinen baslap ja`miet turmı'sı'nı'n` ha`mme tarawları'nda bolg`anı'nday ma`deniy tarawda ha`m do`ryetiwdedi wo`zgerislerdi payda yyetiwdi, pu`qara ruwhiy baylı'g`ı'n ken`eytiwdi, turmı's da`rejesini joqarı' basqıshlarg`a ko`teriw, kisilerde ruwxıy wo`y-worı'slardı' qa`liplestiriwge ma`mleketlik siyasatı' da`rejesinde itibar qaradı'la baslandı'. Sonday-aq itibardı'n` isbatın bay milliy – ma`deniy miyrastı' qayta tiklew, bilimlilikke rawajlandırıw, ja`miet ma`deniy wo`mirin rawajlandı'rı'w ha`m de jaslardı' ma`nawiy-a`deplilik ta`repten kamalg`a jetkeriwde wwoni'n` mumkinshiliklerden na`tiyjeli paydalanı'w jolı'nda ken` ko`lemli a`meliy xa`reketlerdin` sho`lkemlestirilip atırg`anlı'g`ı'nda anı'q ko`rinip tu`radı'.

Iskusstvo – insandı' ruwxıy ta`repten rawajlandı'rı'wshı' kush. A`sirese, muzı'ka iskusstvosı'n kisi ruwxıy dun`yası'n bayı'tıwdag`ı', qa`libde insanlı'q, miyir, watansu`yiwshilik siyaqlı' juzlep sezimlerdi qa`liplestiriwdedi wornı' ayrı'qsha.

Bu`gingi ku`nde muzı'ka insannı'n` qa`liplesiwinde u`lken rol woynaydı', wwoni'n` sezimi ha`m fiziologiyası'nda aktiv ta`sir ko`rsyetedi.

Wo'rta ta'lim mekteplerinin` tiykarg`i` wazi'ypaları'n biri woqı'wshı'lardı' pikirlew ha'm woylawg`a u`yryetiw. Bul waziypalardı' a`melge ası'rı'wda muzı'ka sabag`ı' u`lken a`hmiyetke iye, bunda woqı'tı'wshı' balalardı' belgili bir muzı'ka shı'g`arması' menen tanı'stı'rı'p, wwoni'' mazmunlı' yetip atqarı'p, woqı'wshı'lardı'n` dı'qqat itibarı'n shı'g`armag`a qaratadı', wolardı'n` soylew ma`deniyatın, pikirlew qa`biliyetin wo`siriw, du`n`yag`a ko`z qarası'n ken`eytedi, emotsional sezimine de aktiv ta`sir yyetedi. Bulardı' a`melge ası'rı'w muzı'ka woqı'tı'wshı'sı'nı'n` sabaq woti wazi'ypaları' ha'm qollanı'p atı'rg`an usı'lları'na baylanı'slı'.

Wo'qı'tı'wshı' wo`z ka`sibin puxta bilmes yyeken wwoni''n` ta`rbiyalap atı'rg`an balası' xesh qanday bilim bazası'n ala almaydı', keleshekte wol woqı'wshı' wo`z ta`rbiyalag`an perzentlerin ta`rbiyası'nda ko`p xa`teliklerge jol qoyadı'. Usı'' pikirimizge prezidentimiz I.A.Karimovtı'n` to`mendegi so`zleri mı'sal bola aladı': «Ha`r qanday millettin` keleshegi, tariyxta tu`tqan wo`rnı' abı'royı' ha'm perzentlerinin` aqı'llı'lı'q ha'm fiziologiyalı'q ta`repten jetiskenligine baylanı'slı'». I.A. Karimov.

Pa`n texnika rawajlanı'wı', zamanagoy pa`n ha'm islep shı'g`arı'w ma`deniyat-iskusstva, mektep ta`limi mazmunı'nda ba`rhama ta`sir ko`rsetip atı'r. Mekteptin` waziypası' ha'm woqı'wshı'lar bilimini zamanagoy pa`nde islep shı'g`arı'wda, zamanagoy ma`deniyatqa juwmaqlastı'rı'wdan, miynet qı'lı'w hawesi ta`rbiyalawdan ha'm keleshektegi miynet processin shaqı'rı'wdan tu`radı'.

Sol sebepli mektep ta`liminin`, woqı'w materialı'nı'n` sisteması' ha'm sostavı'n qa`liplestiriwge, ha'mme yyekinshi da`rejeli ha'm ta`kirarlawshı' na`rselerden saqlaw, yen` song`ı' woqı'w bag`darlamaları' ha'm sabaqlı'qları'n jaratıwg`a qaratı'lg`an tendenciya ju`zege kelip atı'r.

Woqı'w predmetlerinin` mazmunı' sabaq mazmunı'n ashı'p beredi, sabaqlı'q woqı'w predmeti mazmunı' bag`darlamag`a say bayan yyetiw ha`m xarakterlep beriwden tu`radi'.

Woqı'wshı'lardı'n` bilimlerini wo`stiriw na`tiyjesi sabaqlı'qlar sı'patı'na baylanı'slı'.

Usı'' sı'patlardı' tuwrı' tu`sinip, tuwrı' balalarg`a predmet, pa`n arqalı' jetkeriw woqı'tı'wshı'nı'n` qa`biliyetine baylanı'slı'.

Baslawı'sh klasslarda ta`lim metodları'nı'n` ta`n`law woqı'tı'wshı'nı'n` sezim ta`jiriybesi, qa`biliyeti tiykarı'nda sananı'n` abstrakt formaları'n rawajlandı'rı'w mu`mkinshilikleri menen belgilenedi.

Ta`lim metodları' woqı'wshı'lar organizmı'nı'n` anatomiyalı'q-fiziologiyalı'q wo`zgesheliklerine baylanı'slı' bolı'p, wolardı'n` sol qa`biliyetine, wo`zgesheliklerine itibar beredi.

Ta`lim metodları'n ta`n`law mekteptin` texnika bazası'nada baylanı'slı'. Woqı'tı'wshı' ta`lim metodları'n tan`lar yyeken, mektepte bar texnika quralları' ha`m wolardı' yesapqa aladı'.

Wonnan tı'sqarı' da`stu`rsız tu`rdegi sho`lkemlestirilip atı'rg`an sabaqlar trenin` usı'lı'nda woqı'wshı'lar aktivliginde wo`tileti. Bunday usı'llar woqı'wshı'nı'n` yyerkin pikirlewi temalar boyı'nsha mustaqıl islesiwın ta`minleydi.

Woqı'wshı'lar bilim ha`m tarbiyası'n teren` bekkemlew ushı'n tu`rli ta`rbiyashı' – woqı'tı'wshı' ha`r qı'ylı na`tiyjede sı'nalg`an metodlardı', usı'llardı', shı'nı'g`ı'wlar, texnikalı'q qurallardan paydalanı'p a`melge ası'radı'. Wolarg`a biha`watı'r ha`wipsiz sha`rayı't, mumkinshilikler jaratı'p beriliwi wolardı' yyerkin ha`m tolı'q, teren` bilim ha`mde ta`rbiya alı'wı' ushı'n xızmet qı'ladı'.

Woqı'tı'wshı' processı' yen` quramalı' process bolı'p keleshek aldı'nda juwapkerli wazı'ypa bolı'p tabı'ladı'.

«Muzı'kalı'q ta'repten sawatlı' bala pa'msiz, ideyası'z, den'geselik, pa'skeshlik illetlerinen uzaqta boladı'. Wolarda wo'rtalı'qqa qarag`anda itibar, dostları', ustazları', ata-anaları'na xurmettin` qa'liplesiwine de muzı'ka sabaqları'nı'n` a'hmiyeti ulken. Sol sebep ha'r bir sabaqta woqı'wshı'ları'na muzı'kag`a say qandaydı'r jan`alı'qqtı' usı'nı'wg`a ha'reket yetemen, - dedi mektep muzı'ka woqı'tı'wshı'sı' Woral Muratov».² Demek xaqı'yqı'y muzı'ka woqı'tı'wshı'sı' usı'nday pikirler yyeken.

Sonday-aq, mekteplerde woqı'wshı'larg`a muzı'ka ta'limin beriw arqali'' balalarda du'n`yag`a ko`z qarası', Watang`a muxabbat sezimleri qa'liplesedi, bilimge, wo`z mektebine, qo`n`ısı' qobaları'na miyrimli bolı'w wo`zgeshelikleri qa'liplesip barı'wı'nda woqı'tı'wshı'nı'n` bir qansha miynetlerinin` na'tiyjeli juwmag`ı wo`z wornı'n tabadı'.

² Ma'rifat.2010j.13 mart. 14 bet. Jurnalist Nabijon Rahmatov maqalası. «Musıqa- insonni tarbiyalaydı».

1.2. Muzı'kamı'z xalı'qı'mı'zdı'n` ma`nawiy rawajı'.

Qaraqalpaq xalı'qı' uzaq wo'tmishi dawamı'nda wo`z muzı'ka ma`deniyatı'na, tariyxı'na, ustaz-sha`kirt da`stu`rlerine, wo`z milliylik sezimlerine iye bolı'p kiyatırǵan yel sanaladı'. Kitap, jazı'w-sı'zı'w qa`liplespen waqı'tlarda xalı'q qosı'qları', da`stanlar, termeler ja`miyet ushı'n wo`zine say sabaqlı'q, kitap ha`m mektep wazı'ypası'n atqarg`an.

Sonlı'qtan da ata-babaları'mı'zdı'n` salamat a`wladtı' ma`nawiy ruwxta ta`rbiyalawdag`ı', ruwxı'y bay adamlardı' qa`liplestiriwde birinshi pedagog mug`allım, da`slepki woqı'tı'wshı' xalı'qtı'n` wo`zi dep biykar aytpag`an.

Ta`lim-ta`rbiya tarawı'nda da`stu`rlerden paydalanı'p ullı' shı'g`ı's oyshı'lları' A`l-Farabiy, Alisher Nawayı', Ali Qusshi, İbn Sino sı'yaqlı' danı'shpanlar wo`z miynetlerinin` bir bo`legin muzı'ka ma`deniyatı'na bag`ı'shlag`an. Wolar wo`z miynetlerinde insannı'n` psixologiyası', filosofiyası' ha`m ta`rbiyası'nda muzı'ka ma`deniyatı'n, muzı'ka dawı'sları'nı'n` wote a`hmiyetliligin ilimiy do`retpelerinde, jazbaları'nda aytı'p wo`tken.

Ullı' shı'g`ı's woyshı'llı' A`l-Farobiydin` - «Muzı'ka pa`ni sol ma`niste paydalı' bolı'p, kimnin` minezi ten` wo`lshemlilikke jog`altqan bolsa, wwoni'' ta`rtipke keltiredi» degen so`zleri insan ta`rbiyası'nda muzı'kanı'n` ta`rbiyalı'q a`hmiyeti ku`shli yyekenin an`latadı' ha`m wwoni'' ha`zirgi ku`nde aktual` ma`selelerdi a`melge ası'rı'wda paydalanı'ladı'.

Qaraqalpaq woyshı'lları' yel gezip milliy ma`nawiy ustaz-sha`kirt da`stu`rin islegen jıraw baqsı'lar - Sı'pı'ra jıraw, Jiyen jı'raw, Ajiniyaz, Berdaq usag`an shayı'rları'mı'zdı'n` milliy muzı'ka ma`deniyatı'n bayı'tı'wda wo`z do`ryetiwsılıǵı menen xızmet yetkenligin aytadı'.

Qa`dimgi ata-babaları'mı'z yel jurttan shı'g`ı'p du`n`ya gezip, sawat ashı'p, mu`sa`pirlikte ju`rip wolar Watan, Ana jurt sag`ınıshın wo`zlerinde tu`yip wo`z Ana Watanı'na bolg`an, millettine bolg`an su`yispenşiligi

rawajlanı'p wo`zlerinde milliy ma`nawiy sezimlerdi, bilimin qa`liplestirip yel ushı'n ustaz, danı'shpan wazı'ypaları'n worı'nlag`an.

Ata-babaları'mı'z qı'yı'n zamanlarda wo`z milliy muzı'ka da`stu`rleri, wolar arqalı'' wo`z milliy tariyxı'n saqlag`an yyeken, biz g`a`rezsiz yelimizde, ha`r ta`repleme mu`mkinshiliklerge iye ma`mleketimizde bul miyrastı' keleshek a`wladqa ja`ne de ku`shli ma`mleket bolı'wı' ushı'n jaslardı' ta`lim-ta`rbiyalı', sawatlı', salamat ha`m baxı'tlı' bolı'wları' ushı'n ha`reket yyetiwiwimiz kerek boladı'.

Halqı'mı'z yerte da`wirlerdenbaslap-aq ta`lim-ta`rbiya ma`selesin birinshi worı'ng`a qoyg`an ata-babaları'mı'zdan miyras bolg`an. Wolar qaraqalpaq xalı'q qosı'qları'n, dastanları'n, ra`wayatları'n, qı'ssaları'n keshelerde, toy-tamashalarda, merelerde jiynalı'sı'p atqarı'p jas a`wladlardı' yeldi tariyx, ma`deniyat, etika-estetika, muzı'ka, ko`rkem a`debiyatlar menen tanı'stı'rı'p barg`an.

Bunda tek ta`lim-ta`rbiya ma`selesin ilgeri su`rip qalmastan ba`lki xalı'qqa sol da`wir qı'yı'nshı'lı'qları'n, basqı'nshı' ha`m dushpanlardı'n` Bergen azapları'n umı'tı'w ushı'n da`stan qosı'qlar wolarg`a jubanı'sh wazı'ypası'n atqarg`an. Bularg`a marsiya qosı'qları', sı'n`sı'w qosı'qları' kiredi. Wolardı' ko`binshe xayal-qı'zlar, analar atqarg`an. Wonnan tı'sqarı' xalı'qtı'n` yesitken qosı'qları' ma`rtlik, baxadı'r, azamatlar tuwralı' marsiyalar, sı'n`sı'wlar, da`stanlar, jı'rlar, ha`zil qosı'qlar, terme-tolg`awlar, xalı'qtı' shetten kelgen jawı'z niyetli jawlarg`a qarsı' gu`reste ma`nawiy jaqtan milliy sezimlerdi ko`terip, ko`terin`ki ruwxta kush berip, kewli ko`terilip Watan aldı'nda wo`zin azamat insan sezip, jaw menen gu`resip, yelin qorg`awda u`lken ja`rdem berip kelgen.

Xalı'qtı'n` bul qosı'qlar arqalı'' ruwxıy jag`dayı' ko`terilip ja`ne de alg`a qaray rawajlanı'p barg`an.

Barlı'q xalı'qlar qatarı'nda qaraqalpaq milliy muzı'kası' da millet tili, ruwxı'ylı'g`ı'na saylı'g`ı', do`ryetiwshi xalı'qtı'n` u`mitleri, sezimlerin tın`lawshıg`a jetkeredi. Bulardı' ha`ttyeki qosı'qlardı'n` so`zlerin yesitpey

turi'p, namada shertilip atı'rg'an ritm, ırg'aqtan ha'm wolardı'n` mun'lı' yamasa shoqlı'g'ı'n, major yamasa minor keypiyatin anı'qlap alı'wı'mı'zg'a boladı'. Yen` keregi nama qosı'qtı'n` baslanı'wı'nan-aq wonı''n` qaysı' xalı'qtiki, qaysı millettiki yyekenligin tez bayqawı'mı'z mumkin.

Ha'r bir millettin` wo`z milliy mentaliteti wwoni'n` «tı'q» yetken muzı'ka dawı'sı'nan-aq sezilip turadı''.

Ha'zirgi künde de qaraqalpaq xalı'q qosı'qları'n ma'mleketler arası'nda esitkenimizde shet yeldegi dosları'mı'z bunday xalqı'mızdın` usınday muzı'kaları', saz asbapları', kiyimi, da'stu'rleri menen tanı'sadı. Biz de wolardı'n` bunday woylap atı'rg'anlıg'ı'n sezip o`zimizde usı xalı'q biz dep, maqtanı'sh etemiz, Ana Watan sezimlerin ju`regimizde ja`ne de teren` worı'n alg'anlıg'ın sezemiz, kewilimiz o`sedi. Bunı tek biz yemes, ba'lki keleshek jasları'mızda, o`z jureginde seze aladı'.

Muzı'ka millet sezimlerin o`zindegi bay intonatsiya mu'mkinshiliklerdi, sezimler bayanatı'n dawı'slar arqalı', obrazlı' etip tu`sindiredi. A`ne so'l a`hmiyeti menen bu'l iskusstvoni'n` obrazlardı' su`wretlewshi, ta`riplewshi basqa tu'rleri - suwretlew o`neri, mu`msinshilik, kinodan o`zgeshe. Ma`selen, F.Shopennın` «Qayg'ı' marshı'»nı' esitken adam mun'lı' sezimleri arqalı'' qaraqalpaq xalı'q milliy da'stu'rlerinen Qı'yas jıraw ha'm de Shamurat jırawdı'n` «Ay tuwar» xo'shlası'w jı'rın tın`lag`anda da xalı'qtın` jawlardan qutqarı'p, qaytı's bolg'an perzentleri ko`rinisi, xalı'qtın` azamat batı'rlar menen xo'shlası'wı peyzajı ko`z aldı'na keledi. Muzı'ka do'ryetiwwshi bu'l peyzajdı' o`z notaları' yamasa o`z muzı'kası, dawı's qatarları' menen jaratadı'.

Bunday ideologiyalıq sezimler ha'mme eldin` o`z do'ryetiwwshilik islerinde Watan sezimleri ko`rinip turadı'.'

Bul bo'lsa muzı'kanın` ruwxı'y ta'rbiya beriwshi, ko`rsyetiwwshi jarı'q mı'salı bo'la aladı.

Qaraqalpaq milliy muzı'ka da'stu'rlerinin` ruwxı'y, ma'nawiy ta'rbiyalawshı' mu'mkinshiliklerin ası'rıwshı aspektler bir talay, bu'lar:

- wo`zine say intonaciya mumkinshilikleri;

- tusindiriwshi qurallari' xali'qshillig'i';
 - atqariwdi'n` milliy saz asbabı'nda shertip yesittiriliwi;
 - atqari'wlardı' tın'lawshıg'a tolı'q ha'm mazmunlı' jetkere biliw u`qıplı'lı'g'i';
 - xor shıg`armalarınin` milliy ma`nawiy ruwxta jazılğ`an yamasa milliy sezim menen suwarılğ`an bolı'wı';
 - xalı'q qosı'qları'n xor yamasa basqa janrlarg`a awdarı'lı'p ideyalogiyalı'q sezimlerin saqlag`an jag`dayda shıg`armalar jaratı'w;
 - wolardın` ja`ma`a't, topar bolı'p, ko`pshilik arası'nda a`melge ası'rı'wı'nda;
 - atqari'wshı'lı'qtı'n` da`sturge aylandı'rı'lg`anlı'g'i';
 - sabaq yamasa sabaqtan tı's woqı'w procesin jan`a pedagogikalı'q texnologiya, interaktiv sabaqlar arqali'' woqı'wshı'larg`a, talabalarg`a, tez sin`ip barı'wshı' metodlar arqali'' jetkeriwde ha'm t. b.
- Ane sol mumkinshiliklerinin` kishi bo`lekleri arqali'' woqı'wshı'lardı' milliy ideologiyalı'q sezimlerini qa`liplestirip keleshek a`wladqa da jetkeredi. Bul bolsa xalı'qtı'n` ko`rkem estetikalı'q, ruwxıy ideyalogiyası' tarbiya birliginin` ta`sirli turi sı'patı'nda qımbatlı'.
- Milliy muzı'kalıq da`stu`rler – xalı'qtı'n` janlı' dawı'sı', wwoni'n` tariyxı', miyneti, turmı'sı', wo`miri, qayg`ı'sı' ha'm de quwanı'shları' sin`g`ı'rlag`an ji'lnaması'.
- Bul da`stu`rlerdi ha`r bir a`wlad wo`zinen aldı'ng`ı' a`wladları'nan yesitip, bayı'tı'p, bu`gingi ku`nge alı'p kelgen ha'm de ruwxı'y miyras sı'patı'nda keleshekke jetkerip kelmekte.
- Bul muzı'kalı'q miyras, da`stu`rler ha'm wolarda atqari'lı'wshı' ideyalar xalı'qtı' birlestiriwshi, turli xalı'qlardı' wo`zara jaqı'nlastı'rı'wshı', swoni'n`day, O`zbekistan Respublikası' g`a`rezsizligin bekkemlewge bag`darlawshı' qu`diretli ku`shke aylanı'wı' mumkin.
- Ja`miyet rawajlanı'wı'nı'n` keleshegi bolğ`an jaslardı' ta`rbiyalı'q, ideologiyalı'q, ma`nawiy sanası'n qa`liplestiriw wolardı'n` ta`rbiya tuwralı'

isleri birlenshi waziypalar yyesaplanadi''. Bul bolsa yen` da`slep ata-ana, ta`rbiyashi` ha`m woqi'ti'wshi'lardi'n` minnetli waziypasi` boli'p yyesaplanadi''.

Ta`rbiyani` woqi'wshi`-balalarg`a tezirek ha`m teren`rek sin`dirip barı'wı' ushi'n ha`mme pa`nler de xızmet yetiwi belgili, biraq, muzı'ka ta`rbiyası' balalarg`a, talabalarg`a emotsional ta`sir ko`rsyetedı ha`m woqi'wshi'lar muzı'kanı' tezirek qabı'l yyetedı.

Muzı'ka wolarda aqı'llı'lı'q, a`deplilik pa`ziyetlerinin` rawajlanı'wı'n u`lken ta`sir ko`rsetip, insan sanası'n qa`liplestiriwde u`lken a`hmiyetke iye, wwoni''n` psixologiyalı'q, fiziologiyalı'q sezimlerine jaqsi' ta`sir ko`rsyetedı.

Sonlı'qtan-da bolajaq muzı'ka woqi'ti'wshi'ları'n ka`siplik, ma`nawiy ha`m de ka`mil insan ruwxı'nda tarbiyalaw ja`ne sol ullı' ustazlarımı'zdi'n`, professor-woqi'ti'wshi'lar ha`m pedagoglardı'n` quramalı' miynetlerinen boli'p tabı'ladı'.

1.3. Muzi'kani'n` sezimlarga ta`siri ha`m wo`zgesheligi

Nege muzi'kani' ha`mme yesitedi biraq ha`mme tu`sine almaydi? Nege Evropali'q tin`lawshi' Shi'g'i's muzi'kasi'ni', Shi'g'i's ti'n`lawshi'si' Evropa muzi'kasi'ni' wonsha tu`sinebermeydi? Muzi'kali'q sezimdin` toli'qli'g'i', tusindiriw mumkinshiligi intensivlik ha`m muzi'kali'q keshinme tu`rleri ha`r bir adamg`a ha`r tu`rli boli'p, wo`z sezim ham wo`zgesheliklerinine iye. Muzi'ka tariyxı ha`m a`meliyatı'nnan bir neshe mı'sallar keltiremiz

XX a`sir basları'nda O`zbyekistanda jasap do`ryetiwhilik penen jasag`an muzi'kant etnograf Avgust Eyxgorn qalalı'q o`zbeklerdin` qosı'qları' haqqı'nda sonday degen: «Wolardı'n` qosı'qları' atqarı'wı'nı' ha`mme waqı't yesitiw bul jag`ı'msı'z, bul na`rse a`sebimizge tiyedi»<sup>3</sup>. Shi'g'i's ti'n`lawshi'ları' ta`repinen de operadag`ı' vokal ariyalar, romanslar haqqı'nda sog`an u`qsas pikirler bildirilgen. Wolar bul muzi'kani' «qopal ha`m tabiyg`ıy yyemes» dep yesaplaydılar.

Muzi'kali'q shi'g`armanı' tuwrı' ha`m toli'q bahalay alı'wshi' rawajlang`an muzi'kali'q yesitiw qa`biliyetine iye kisiler bug`an qarama qarsı' pikirler bar. Yyeki tomlı'q «O`zbek xalı'q qosı'qları'» to'plamı'nı' jiynag`an muzi'ka izertlewshisi E.E.Romanovskayag`a teoretik ha`m kompozitor B.V.Asaf`ev sonday xat jazg`an: «Ha`zirshe qosı'qlardı' bir qatar ko`rip shı'qtı'm bilaq bul wolardı'n` tiri gu`llerdey taza pa`k ha`m mazalı'lı'g`ın seziwim ushi'n jeterli boldı'. Ha`miyshe a`li wo`lestirilmegen taza xalı'q qosı'qları'na dush kelgenimde mende sonday sezim payda boladı'.». Bet arqası'nan keyingi betti yyerkin mazza yetip ko`remen ha`m yesitemen, nala ha`m go`zzallı'q bezeginnen basqasha boli'p ketemen. (...). Qosı'qta go`zzal ha`reketler toli'p atı'r. Qosı'qta nafi'z ha`reketler ko'p. Bilmedim, ha`mmesi solayma yamasa bul menin` sezimlerimbe-biraq menin` tiri qosı'qtı'n` ritm-

³ «Музыкальная фольклористика в Узбекистане», Т., 1963, с.98.

nama – plastikasi’ ha`m gu`ller, wot wo`lenler ha`m de pal kibi mazzali’ ayti’li’w tuwralqi’ ko`z qarasi’m sonday (...).⁴

Basqa belgili iskusstvaved, kompozitor, pedagog X.S.Kushnaryov dap ha`m nag`ara usi’llari’ jaran`n`i’ haqi’nda sonday didi: «Ha`r bir usi’l tek belgili bir nala ı’rg`aq yyemes balki wo`zine say intonatsiyasi’ menen de tu`siniledi (joqarig`a qaray ha`reketi menen). Usi’`l – ritm tarepi aldi’ng`i’ wori’ng`a alı’p shi’g`i’lg`an ha`m jetekshi, intonaciyalı’q ha`m de belgili tu`r beriwshi nama»⁵.

Evropa muzı’kasi’ni’n` shi’g`i’s ti’n`lawshi’sı’ ta`repiyen tu`siniliwi ha`m qabil yetiliwi haqi’nda wo`zbek shayi’rı’ Furqatnin` misali’ itibarg`a say. Ol 1890 ji’lda Tashkentdegi rus muzı’ka ja`miyeti kontsertinde qatnasqan ha`m bul haqda «Nag`ma ha`m nag`magar ha`m wwoni’n` sazi’ ha`m wol nag`ma ta`siri haqqi’nda» qosı’g`i’ni’ jazadı’. Usi’` qosı’qta wol fortepiano atqarı’wı’ haqqi’nda bılay didi:

“O`zimga tushdi bir kun ushbu ahvol,
Bor ekan nag`ma oning oti rayol.
Eshittim bir qiz anda bahri hojot
Qilur nag`ma tili bilan munojot.
Hazin ovoz bilan yig`lab xudog`a,
Karam qilar der meni bag`ri adog`a.
Maqomini qilur har nav` bunyod,
Gahi qattiq fig`on, gah narmi faryod.
Gahi naydek chekar ohista nola,
Keltirur goh navo mashqin xayola.
Menga ul nag`ma andog` qildi ta`sir,

⁴ Е.Е.Романовская. Статьи и доклады. Записи музыкального фольклора. / Сост. М.С.Ковбас (Макола ва маърузалар. Мусикий фольклор ёзувлари / Тузувчи М.С.Ковбас). –Т., 1957, с.25-26.

⁵ Х.С.Кушнарёвнинг 1943 йил Ўзбекистон санъатшунослик институтида қилган маърузаси. Матн сақланиб қолмаган. Ю.Коннинг «Тонкость наблюдений, глубина выводов» мақоласида иқтибос келтирилган, М., Сов. музыка, 4-сон, 1969, с.66-68.

Jigardin o`tdi go`yo tez par tiyr.
O`shal dam bo`ldi holotim digar dun,
To`lub-toshdi yurak monandi Jayhun.”

Muzi`kali`q atqari`wda ko`p dawı’slı`lı`q Furqat ko`z qarası`nan shette qalmadı`. Xor atqari`wı’n wol ba`lend ha`m to`men dawı’slar bir waqi’ttı’n` wo`zinde atqari`lı`wı’n, muzi`ka sa`z a`sbapları` haqqı`nda so`ylegende muzi`kangtlar birgelikte sa`z a`sbaplarda shertkende wolardı’n` ha`r birinen «turli dawı’s» shı`g`ı`wı’n aytı`p wo`tken yedi<sup>6</sup>. Son` Furqat jazadı`:

“Tilar ko`nglim tag`i ul erga etsam,
O`shal qizning munojotin eshitsam,
etib ul nag`madan jonimga rohat,
Zamoni o`lturub topsam farog`at.
Ki oning nag`masi jismimda jondek,
Yurar ta`siri ham rang ichra kengdek.
Ayo Furqat, quloq sol zabt etib xush,
Ki shoyad naslimiz solgay debon gush⁷.”

Keltirilgen mqsallardan ko`rsek boladı` tı’n`lawshı`lar muzi`kanı` qabul yyetiwde pari`qlar ko`p. Bir ta`perepten – muzi`kanı` qabil yetpew, basqa ta`repten – muzi`ka seziminin` teren`ligi, na`zikligi. Muzi`kanı` qabil yyetiwde bul pari`qlar wo`mir, turmı`s, ta`rbiya, muzi`kali`q wo`zgesheliktin` rawajlang`anlı`g`ı`, muzi`kanı` yesitiw qa`biliyeti, muzi`ka iskusstvosın tu`siniwge tayarlı`q ha`m bularg`a bolg`an istek, menen baylanı`slı` bir qatar ob`ektiv ha`m sub`ektiv sebeplerge iye.

Muzi`kanı` seziwde ha`reketlerdin` rolı`nı`n` kerekligi, muzi`kali`q yesitiw qa`biliyetinin` qa`liplesiwinde qosı`q aytı`wdı`n` belgili ta`siri haqqı`da

⁶ Вызго Т.С. Развитие музыкального искусства Узбекистана и его связи с русской музыкой (Ўзбекистонда мусиқа санъатининг ривожланиши ва унинг рус мусиқаси билан алоқаси). -М.; Музыка, 1970, 70-71-бет.

⁷ Фурқат. Танланган асарлар. Икки жилдлик. 2-жилд. –Т., 1958. –9-10-бетлар.

guwali'q beriwshi da'lliller muzi'ka ameliyati'nda anshadan beri belgili. Tı'n'law sı'rtqı' formaları'nı'n` (qosı'q aytı'w, shertiw, ritmikalı'q ha'reketlerde) «ishki yesitiw» jası'rı'n xa'reketine wo'tiwi belgili. Wolar muzi'ka psixologiyası'nda u'yrenilgen. Bul da'llillerdin` ba'rshesi sezimdin` motor koncepciyası' ha'm interiorizaciya teoriyası' ko'z qarası'nan jan`asha jarı'tı'lı'wı' mumkin⁸.

Woqı'wshı'lardı' bilimli ziyrek ham ma'nawiyatli ta'rbiyalaw keleshek awladtı'n` kamil insanlar bolı'p jiynalı'wı'nda yen` tiykarg'ı' baza sanaladı'. Bul bolsa yen` da'slep jaslar ta'rbiyası' menen shug`ullanı'wshı' ta'rbiyashı', ustaz ha'm woqı'tı'wshı'lardı'n` waziypası' bolı'p yyesaplanadı''.

Muzi'ka ta'limi insanni' payda bolg`anı'nan baslap ma'nawiy sezimlerin ta'rbiyalap kelgen. Wolarda insanlı'q wo`zgesheligin uslap turg`an.

Muzi'ka balanı'n` ma'nawiy qa'liplesiwinde u'lken ta'sir yetetu'g`ın bir qural. Ullı oyshı'lları'mı'z da wozinin` ilimiy islerinde muzi'ka ta'liminin` ta'rbiyalıq ta'sirlerin izertlep wo`z shıg`armaları'nda sawlelendirgen. Ha'r qanday muzi'ka insan sezismlerini jaqsi'' ta'repke wo`zgertiriwge ja'rdem beredi. Bul bolsa jaqarı'da aytqanı'mı'zday muzi'kanı' seziw tın'law biliw qa'biliyetlerine baylanı'slı'. Bul waziypanı' bolsa muzi'ka woqı'tıwshı'sı' a'melge ası'radı'. Bunı a'melge ası'rı'wda muzi'ka woqı'tı'wshı'sı' ta'jiriybe ha'm ko'nliupesi ku'shliligine, wwoni'n` izleniwshiligine, du'ris qarar yyetiwine baylanı'slı'. DTS mazmunı'nda milliylikka ayri'qsha itibar beriw, kunden ku'nge oni' teren' u'yreniw a'hmiyeti asbaqta. Woqı'tı'wshı' belgilegen metodları', usı'lları' arqali'' ha'm de wo`z do'ryetiwsniligi arqali'' metodlar menen woqı'wshı'lardı'n` pedagogikalı'q bilim aylanı'sı'n, ha'm ma'nawiy insan ruwhı'nda tarbiyalap beriw ha'r bir pedagogdı'n` u'lken bas waziypası'.

⁸ Musıqa psixologiyası (ma'ruzalar kursı): O`quv qo'llanma / Tuzuvchi-muallif R.G'.QODIROV. - T.: Musıqa, 2005. -80 bet.22-23b.b.

Muzı'ka woqı'tı'wshı'sı' muzı'ka pa`ni arqali'' woqı'wshı'ları'nı' muzı'kalı'q bilimlerini ha`m ulı'wmalı'q ta`replerini ta`rbiyalaydı'. Wol ha`r bir muzı'kalı'q shı'g`armaları'nı' balalarg`a tez ha`m tuwrı' sin`diriw maqsetinde ko`p izlenedi, ta`jiriybesi arqali'' texlik penen ha`m sı'patlı' metodlar izlep sabaqqa usı'nadı', sabaqta woqı'wshı'lar arası'nda motiv payda yyetedi. Bul bolsa woqı'wshı'lardı' texnologiyalı'q ha`m na`tiyjeli woqı'w processin quraydı'. Sol processte woqı'wshı'larg`a milliy ha`m de insanıylı'q sezimlerin rawajlandı'rı'wshı' qosı'qlar arqali'' wolardı'n` ma`nawıyatın qa`liplestiriw woqı'tı'wshı'g`a qoyı'latu`g`ın talaplarda sawlelenedi.

II-Bap. Respublikami'zda ta'lim processi'n maqseti, wazi'ypalari' ha'm ta'lim mazmuni'

I.1. Ha'zirgi ku'nde muzi'ka ta'limin maqseti ha'm wolang'a qoyi'li'p ati'rg'an talaplar mazmunu'ndag'i' ma'nawiyat.

G'a'rezsiz ma'mleketimiz siyosatı', Ma'mleketlik Ta'lim Standartları' talapları' Kadrlar tayarlaw milliy da'stu'rinde de usı' ma'seleler tiykarg'i' worı'nlardı' iyelegen.

Qaraqalpaq xalqı' uzaq wo'tmish, wo'tken da'wirlerde de ta'lim – ta'rbiya menen shug'ı'llang'an. Qaraqalpaq xalqı' uzaq tu'nlerdi tan'larg'a ati'rg'an keshelerde muzı'ka atqarı'wshı'ları' xalı'q tariyx inan so'z ashı'p, yeldin' qayg'ı' ha'siretlerin qosı'qlarg'a tu'sirip jırlap, ma'nawiy da'stanlardı' atqarı'p, jaslarg'a ta'rbiyalı'q sabaq bergen.

Bul ta'rbiyalı'q a'hmiyetke iye bolg'an ji'yi'nlardı' xalı'q qaharmanları' ushı'n ku'shlerine ku'sh qosı'latug'ı'n marsiyalar, nasiyatlı' terme-tolg'awlar arqalı'' ruwxı'y ma'det berip kelgen. Xalı'q bul atqarı'wshı' qosı'q-jı'rları' arqalı'' wo'z ta'shwishin umı'tqan, ha'm ruwxıy medet bergen.

Qaraqalpaq xayal-qızları' da Xu'rliman sı'yaqlı' baqsı' xayal-qızlardı'n', anaları', kempir apaları'nan ta'lim-tarbiya u'gitleri ja'mlengen qosı'qlar, da'stanlar, termeler arqalı'' wo'mir soqpaqları'n dawam yettirgen.

Bul xalı'qtı'n da'stu'riy ta'rbiyalı'q, ja'miyetlik isleri sabı'q sovet du'ziminde ta'rbiya ma'seleleri bir ideologiyalı'q tu'rde qa'liplesip keldi, biraq, ha'r bir xalı'q wo'z milliy ideologiyası'na, milliy mentalitetine, u'rp-a'detlerine, dinine ha'm ma'nawiy sezimlerine iye yyemes edi.

Xalı'q muzı'ka miyrası'mı'zdı'n tari'yxı'y ha'm ha'zirgi ku'n talapları'n ko'rip, u'yrenip barı'lı'wı', mekteplerde muzı'ka ta'liminin tiykarg'i' maqseti woqı'wshı'larg'a muzı'ka ma'deniyatın u'yryetiw, wolardı'

ruwxı'y ma'nawiy sezimlerin rawajlandırırw da'stu'rleri g`arezsizligimizdi qolg`a kiritkennen keyin qaliplesip kiyatır.

«Kadrlar tayarlaw milliy da'stu'ri» u`zliksiz ta'lim ha'm kadrlardı tayarlaw sisteması'n teren` u`yreniwge qaratılğan.

Milliy da'stu'rdi a'melge asırırwdı' pedagogikalı'q ta'limge, bolajaq woqıtı'wshılarda joqarı' ma'nawiy pazıyetlerdi bay ma'deniy miyras ulgilerine ha'm wo`z milliy da'stu'rlerine sadıqlı'q ruwxında ta'rbiyalaw juwapgershiligi ju`kletilgen.

Sol sebepten Kadrlar tayarlaw milliy da'stu'rinin` tiykargı' maqseti-bu`gingi ku`nnin` yen` aktual` ma'selelerinin` biri bolğan jaslardı milliy sana sezimler ruwxında ta'rbiyalaw. Bunı' a'melge asırırw ushın woqıtı'wshı ha'm ta'rbiyashılardan ulken juwapkershilik talap yetiledi.

Ha'zirgi waqıtta g`arezsiz yelimizde usı' ma'seleler boyınsha ko`plegen jumı'slar islenbekte.

Sol pi'dayı' xızmet iyelerinen yen` a`hmiyetli ka'sip iyesi bul pedagoglar. A'sirese, jaslardı'n` milliy ma'nawiy sezimlerin ta'rbiyalawda, sonday-aq, muzı'ka ma'deniyatı' arqalı' ta'rbiyalawshı muzı'ka woqıtı'wshısı'nı'n` xızmetleri og`ada a`hmiyetli.

Qaraqalpaq xalı'qı' uzaq wo'tmishi dawamında wo`z muzı'ka ma'deniyatına, tariyxına, ustaz-sha`kirt da'stu'rlerine, wo`z milliylik sezimlerine iye bolıp kiyatırğan yel sanaladı'. Kitap, jazırw-sırzırw qaliplespen waqıtlarda xalı'q qosıqları, da'stanlar, termeler jamiyet ushın wo`zine say sabaqlı'q, kitap ha'm mektep wazıypası'n atqargan.

Sonlıqtan da ata-babaları'mızdın` salamat a`wladtı' ma'nawiy ruwxta ta'rbiyalawdagı', ruwxı'y bay adamlardı' qaliplestiriwde birinshi pedagog mug`allım, da'slepki woqıtı'wshı xalı'qtın` wo`zi dep biykar aytpag`an.

Ullı' shı'g`ı's oyshılı' A'l-Farabıydın` - «Muzı'ka pa'ni sol ma'niste paydalı' bolıp, kimnin` minezi ten` wo`lshemlilikke jog`altqan bolsa, wwoni' ta`rtipke keltiredi» degen so`zleri insan ta'rbiyasında muzı'kanı'n` ta'rbiyalı'q

a`hmiyeti ku`shli yyekenin an`latadı' ha`m wwoni' ha`zirgi ku`nde aktual`
ma`selelerdi a`melge ası'rı'wda paydalanı'ladı'.

Qaraqalpaq oyshı'lları' yel gezip milliy ma`nawiy ustaz-sha`kirt
da`stu`rin islegen jıraw baqsı'lar - Sı'pı'ra jı'raw, Jiyen jı'raw, Ajiniyaz,
Berdaq usag`an shayı'rları'mı'zdı'n` milliy muzı'ka ma`deniyatın bayı'tı'wda
wo`z do`ryetiwsılıgı menen xı'zmet yetkenligin aytadı'.

Qa`dimgi ata-babaları'mı'z yel jurttan shı'g`ı'p du`n`ya gezip, sawat
ashı'p, mu`sa`pirlikte ju`rip wolar Watan, Ana jurt sag`ı'nı'shı'n wo`zlerinde
tu`yip wo`z Ana Watanı'na bolg`an, millettine bolg`an su`yispenşiligi
rawajlanı'p wo`zlerinde milliy ma`nawiy sezimlerdi, bilimin qa`liplestirip yel
ushı'n ustaz, danı'shpan wazı'ypaları'n worı'nlag`an.

Ata-babaları'mı'z qı'yı'n zamanlarda wo`z milliy muzı'ka da`stu`rleri,
wolar arqalı'' wo`z milliy tariyxı'n saqlag`an yyeken, biz g`a`rezsiz yelimizde,
ha`r ta`repleme mu`mkinşiliklerge iye ma`mleketimizde bul miyrastı' keleshek
a`wladqa ja`ne de ku`shli ma`mleket bolı'wı' ushı'n jaslardı' ta`lim-ta`rbiyalı',
sawatlı', salamat ha`m baxı'tlı' bolı'wları' ushı'n ha`reket yyetiwiwimiz kerek
boladı'.

Halqı'mı'z yerte da`wirlerden baslap-aq ta`lim-ta`rbiya ma`selesin
birinshi worı'ng`a qoyg`an ata-babaları'mı'zdan miyras bolg`an. Wolar
qaraqalpaq xalıq qosı'qların, dastanların, ra`wayatları'n, qı'ssaları'n keshelerde,
toy-tamashalarda, merelerde jiynalı'sı'p atqarı'p jas a`wladlardı' yeldi tariyx,
ma`deniyat, etika-estetika, muzı'ka, ko`rkem a`debiyatlar menen tanı'stı'rı'p
barg`an.

Bunda tek ta`lim-ta`rbiya ma`selesin ilgeri su`rip qalmastan ba`lki
xalı'qqa sol da`wir qı'yı'nshı'lı'qları'n, basqı'nshı' ha`m dushpanlardı'n`
bergen azapları'n umı'tıw ushı'n da`stan qosı'qlar wolarg`a jubanı'sh
wazı'ypası'n atqarg`an. Bularg`a marsiya qosı'qları', sı'n`sı'w qosı'qları'
kiredi. Wolardı' ko`binshe xayal-qı'zlar, analar atqarg`an. Sol qı'yı'nshı'lı'q
zamanda xa`yal-qı'zlardı'n` qı'ynalı'p jasag`an turmı'sı'n usı' qosı'qlar arqalı''

ha`zirgi zaman jasları' tariyx sı'patı'nda toq zamanda u`lgi sı'patı'nda sabaq aladı'lar.

Barlı'q xalı'qlar qatarı'nda qaraqalpaq milliy muzı'kası' da millet tili, ruwxıylı'g`i'na saylı'g`I', do`ryetiwshe xalı'qtı'n` u`mitleri, sezimlerin tın`lawshı'g`a jetkeredi. Bulardı' ha`ttyeki qosı'qlardı'n` so`zlerin yesitpey turı'p, namada shertilip atı'rg`an ritm, i'rg`aqtan ha`m wolardı'n` mun`lı' yamasa shaqlı'g`i'n, major yamasa minor keypiyatı'n anı'qlap alı'wı'mı'zg`a boladı. Yen` keregi nama qosı'qtı'n` baslanı'wı'nan-aq wwoni''n` qaysı' xalı'qdiki, qaysı' millettiki yyekenligin tez bayqawı'mı'z mumkin.

Ha`zirgi künde de qaraqalpaq xalı'q qosı'qları'n ma`mleketler arası'nda yesitkenimizde shet yeldegi doslarımız bunday xalı'qı'mı'zdı'n` usı'nday muzı'kaları', saz asbapları', kiyimi, da`stu`rleri menen tanı'sadı'. Biz de wolardı'n` bunday woylap atı'rg`anlı'g`i'n sezip wo`zimizde usı' xalı'q biz dep, maqtanı'sh yetemiz, Ana Watan sezimlerin ju`regimizde ja`ne de teren` worı'n alg`anlı'g`i'n sezemiz, kewilimiz wo`sedi. Bunı' tek biz yyemes, ba`lki keleshek jasları'mı'zda, wo`z jureginde seze aladı'.

Bu`gingi ku`nde Respublikamı'zda a`melge ası'rı'p atı'rg`an qayta qurı'wdı'n` tiykarg`i' maqseti ha`m wwoni''n` ha`reketke keltiriwshi kushi insan shaxsı'nı'n` ha`r ta`repleme rawajlandırı'w ha`m qa`liplestiriw bolı'p yyesaplanadı''. Ma`mleketimiz rawajlanı'wı'nda jan`a texnologiyalardı'n` qollanı'wı' du`n`ya ju`zi ma`mleketleri qatarı'nan kem bolmawı' ushı'n ko`plegen jumı'slar alı'p barmaqta. Bulardan jaslardı' bilimli, ha`r ta`repleme jetisken yetip ta`rbiyalaw bilimlendiriw tarawı'nda yen` aktual ma`selelerden bolı'p tu`rı'ptı'. Sonday-aq, zamanagoy ekonomika, pa`n ha`m texnologiya, milliy ideologiya, ma`deniyat ha`m ma`nawiyat tiykarı'nda rawajlanı'wı' bolı'p yyesaplanadı''. Biz aldı'mı'zg`a qoyg`an ullı' maqsetimizge, arızı'w niyetlerimizge yerisiwimiz, ja`miyetimizdin` jan`alanı'wı', turmı'sı'mı'zdı'n` rawajlanı'wı' ha`m keleshektegi a`melge ası'rı'lı'p atı'rg`an islahatları'mı'z, rejelerimizdin` na`tiyjeli tag`diri – bulardı'n` ba`ri'si', yen` da`slep, zamanagoy qa`niyge kadrlar tayarlaw mashqalası' menen birge baylanı'sı'wı'n ha`mmemiz

an`lap almaqdamı'z<sup>9</sup>. Prezidentimiz I.A.Karimovti'n` usı' biybaha so`zleri pikirimizdin` bir maqsette yyekenligine da`lil bola aladı'. Yelimizdin` ti'ni'shli'g'I', rawajlanı'wı' yen` da`slep jasları'mı'zdi'n` milliy ma`nawiy sezimlerinin` qa`liplesiwine, ha`r ta`repleme bilimli bolı'wları'na baylanı'slı' bolı'p keledi.

Keleshek jasları'n ha`r ta`repleme jeke pikirlerini, wolardı'n` bilimlerin, ruwxıy sezimlerin qa`liplestiriw bilimlendiriw tarawı'nda u`lken jumı'slar alı'p barı'w kerek yyekenin, wolardı'n` keleshegi ushı'n ja`nede ilgeri bolg`an jan`a texnologiyalar mı'salı'nda ta`lim-ta`rbiya berip barı'w kerekligin ha`r bir pedagogti'n` moynı'ndag`i' juwapkerli waziypa yyekenligin bilemiz.

Jaslarg`a ta`lim-ta`rbiya beriwde ha`r ta`repleme tarawlar bar bolı'p wolardan biri muzı'ka ta`limi balalar ta`rbiyası'nda tez ta`sir yyetiwshi ta`rbiyalawshı' qural yyesaplanadi''.

Muzı'ka ta`limi processi dawirinde, woqi'wshı'lardı' go`zallı'qtı' seze alatu`g`i'n, milliy muzı'kag`a mi'yrı'm ha`m ha`wes penen atqaratu`g`i'n yamasa tun`laytu`g`i'n, milliy muzı'ka miyrası'mı'zg`a iyelik yyetiwshi ha`m de dawam yettiriwshi barkamal insanlar yetip ta`rbiyalaw tiykarg`i' maqset yetip qoyı'ladi'. A`sirese, demokratiyalı'q ja`miyetti bekkemlewde jas awlat salamat, bilimli a`sirese, milliy ma`nawiy sezimleri bekkem insanlar yetip ta`rbiyalaw ma`seleleri aktual won`da tu`radi'. A`sirese, millim muzı'ka da`stu`rlerinin` jaslar ta`rbiyası'nı'n` ruwxıy qa`liplesiwindegi tu`tqan ornı' ayrı'qsha a`hmiyetke iye.

G`a`rezsiz ma`mleketimiz siyasatı', Ma`mleketlik ta`lim standartları' talapları', Kadrlar tayarlaw milliy da`stu`rinde de usı ma`seleler tiykarg`ı orınlardı iyelegen.

Xalıqlar uzaq o`tmish, o`tken dawirlerde de ta`lim-ta`rbiya menen shug`ıllang`anlar. A`piwayı xalıqtın` uzaq wo`tmishi wolardı'n` da`stu`r bolı'p kiyatırg`an qosı'qları'nda wo`z sawlesin tapqan. Muzı'ka atqarı'wshı'ları' xalı'q tariyxınan so`z ashı'p, yeldin` qayg`i' ha`siretlerin qosı'qlarg`a tu`sirip ji`rlap,

9 I.A.Karimov. Barkamol avlod Uzbekiston kelajagining poydevori. T., 1997, 10bet.

ma`nawiy dastanlardi' atqari'p, jaslarga ta`rbiyalı'q sabaq berip kelgenler. Bul ta`rbiyalı' a`hmiyetke iye bolg`an jiyi`nlardi' xalı'q qaharmanları' ushı'n ku`shlerine ku`sh qosı'latu`g`i'n na`siyhatlı' terme-tolg`awlar arqalı'' ruwxıy ma`det berip kelgenler. Xalı'q bul atqari'wshı' qosı'q-jırları' arqalı'' wo`z ta`shwishin umıttanlar, xalı'qqa ma`nawiy ruwxıy ma`det bergenler.

Xalı'qtı'n` da`stu`riy ta`rbiyalı'q, ja`miyetlik jumı'sları' bu`ringi awqamda ta`rbiya ma`seleleri bir ideologiyalı'q tu`rde qaliplesip keldi, bi`raq ha`r bir xalı'q wo`z milliy ideologiyası'na, milliy mentalitetine, u`rip-a`detlerine, dinine ha`m ruwxıy sezimlerine iye yyemes yedi. Xalı'q muzı'ka miyrası'mı'zdı'n` ta`riyxıy ha`m ha`zirgi ku`n talapları'n ko`rip, u`yrenip barı'wı', mekteplerde muzı'ka ta`liminin` tiykarg`i' maqseti woqı'wshı'larg`a muzı'ka ma`deniyatı'n u`yryetiw, wolardı' ruwxıy ma`nawiy sezimlerin rawajlandırı'wda`stu`rleri g`a rezsizligimizdi qolg`a kiritkennen keyin qaliplesip kiyatı'r.

«Kadrlar tayarlaw milliy da`stu`ri» u`zliksiz ta`lim ha`m kadrlar tayarlaw dizimlerin tu`pden u`yreniwge qaratı'lg`an.

Jigirma u`sh jı'llı'q g`a`rezsiz yelimiz usı' ma`seleler u`stinde xızmet yetip kelmekte. Jaslardı'n` milliy ruwxıy sezimlerin ta`rbiyalawda, sonday-aq, muzı'ka ma`deniyati arqalı'' ta`rbiyalawshı' muzı'ka woqı'tıwshı'sı'nı'n` xızmeti wog`ada a`hmiyetli.

Bolajaq muzı'ka woqı'tı'wshı'ları' keleshekte ha`r bir woqı'tqan, ta`rbiyalegen balası'n, sa`z atqarg`anda sazı'n tı'n`lag`an tı'n`lawshı'lardı'n` da ishki du`n`yası'na kirip kemisin toltı'radı', tayanı'sh ta`rbiya beredi, ruwxıy ta`rbiyalaydı'. Swonı''n` menen birge wo`zini wo`zi yesitken, qosı'qları' arqalı'' ta`riyxı'n, u`rip-a`detlerin, kim ha`m qanday insan yyekenligin an`laydı' ha`m de qa`teleri bolsa du`zyetiwge ha`reket yyetedi.

Muzı'ka ta`limi wo`zgeshelikleri sonday bir na`zik ishki sezim bolı'p, bul ta`limdi jaslarga jetkeriwde bu`l wo`qı'tı'wshı'lardı'n` do`ryetiwsilik isleri quramalı' ha`m juwapkershilikli waziypadı'r.

İnsannı'n` ruwxıy ma`nawiy kamalatı', woy pikirinin` rawajlanı'wı'nda ko`rkem wo`nerdin`, muzı'kanı'n` wornı' ha`m a`hmiyeti ku`ta` u`lken. Usı''

ma`nisten alı'p qarag`anda jasları'mı'zdı'n` ma`nawiyatin arttı'rı'w, wolarg`a teren` woy-pikir, jaqsi'' pa`ziyetler iyeleri yetip ta`rbiyalawda, ju`reginde ha`m sanası'nda wo`z yeline su`yispenshilik, milliy da`stu`rlerimiz ha`m ruwxıy miyrası'mı'zg`a sadı'qlı'q sezimlerin bekkem qa`liplestiriwde muzı'ka ko`rkem wo`nerinin`, muzı'ka ta`liminin` ja`nede a`hmiyeti sheksiz.

Prezidentimizdin` aytqanı'nday balalar muzı'ka ha`m ko`rkem wo`ner mekteplerinin` materiallı'q-texnikalı'q bazası'n bekkemlew ja`ne wolardı'n` jumı'sı'n bunnan bilayda jaqsi''law boyı'nsha 2009 – 2014 ji'llarg`a molshellengen qararı' perzentlerimizdin` ruwxıy du`n`yası'n ha`m ma`deniy da`rejesin arttı'rı'w, wolardı'n` milliy ha`m du`n`ya ju`zi ma`deniyatı'nı'n` yen` ajayı'p u`lgileri menen jaqı'nnan tanı'sı'wı' ushı'n za`ru`rli mumkinshilikler a`hmiyetli da`lil bolmaqta. Bul bolsa wo`z gezeginde joqarı' woqı'w worı'nları'na woqı'wg`a kiriwshi jaslar ushı'n kerekli baza bolı'p xizmet yyetedi.

Sonday yeken, bul bolajaq muzı'ka woqı'tı'wshı'ları' tayarlawshı' ta`lim da`rgayı'nda islep atı'rg`an professor woqı'tı'wshı'lar ta`jiriybesi pu`tkil respublika jasları' bilimin, ma`nawiy ta`rbiyalaw ushı'n juwapker. Sebebi, wolar keleshek ta`rbiyashı'ları' keleshegimiz dawamshı'ları'.

Milliy ta`rbiya menen birge ta`lim ta`rbiyanı jan`a zamanagoylesken texnologiyalar tiykarı'nda ta`rtipke keltiriw bu`gingi ku`nnin` ta`lim siyasatı' bolı'p tu`rıptı'. Bul prezidentimizdin` 2008 jıl 15 iyul` PK-916-shı qararı tiykarı'nda ta`limdi basqarıw jumı'sları' alı'p barı'lmaqta.

Bul tiykarda muzı'ka ta`lim processı tiykarı'nan klassta yamasa arnawlı' qurallandı'rı'lg`an auditoriyada, xanalarda talabalar ha`m woqı'tı'wshı'nı'n` wo`zara qatnası' arqalı'' a`melge ası'rı'ladı'. Bul process to`mendegi tiykarg`ı komponentler menen ko`rsyetiw mumkin:

-Woqı'tı'wshı'nı'n` ju`mı'sı' tek ilimiy, balki do`ryetiwwshilik, artistlik tiykarı'nda da a`melge ası'rı'lı'wı' kerek; -Woqı'tı'wshı'nı'n` sabaq beriw processindegi roli biraz quramalı' bolı'p, wwoni'n` wo`zine say tariyxıy ha`m zamanagoy ta`repleri bar. Alding`i' dawirlerde woqı'tı'wshı'lardı'n` tek zamanagoy bilimler beriw talap yetilse, xa`zirgi ku`nde wolardı'n` ta`rbiyalı'q, ma`deniy-

ma`nawiy, siyosiy ha`m a`meliy bilimlar beriw de talab yetiledi; -Ha`zirgi zamanda ko`psilik talabalar tu`rli jerlerden kelgenliklari ha`m de wolardi`n` bilim da`rejeleri bir-birinen biraz ayırmashi`l`g`i`n` yesapqa alı`p oqı`tu`wshi`lardı`n` ju`mı`sı` ja`nede quramalasadı`, yendi wolar buring`ıdan ko`re ha`r qıylı da`rejede ha`m de ha`r tu`rli a`meliy ko`nlikpelerge iye bolg`an talabalar ja`maat ishinde jumis islewlerine tuwrı` keledi. Bul bolsa wolarg`a ta`lim beriwde jan`a usı`l ha`m metodlar qollanı`wı`n ko`rsetip beredi; -Woqı`tu`wshi`larg`a bolg`an talapta sezilerli ası`p barmaqta yendi wolar tek ilimiy yemes, balki ag`artı`wshi`l`q, do`ryetiwsilik ha`m a`meliy bilimlerdi de teren` iyellewleri za`ru`r; -Woqı`tu`wshi`lardı`n` jumı`sları` quramalı` bolı`p, wolar basqarı`wshi`, sawbetlesiwshi, bag`darlawshi`, sho`lkemlestiriwshi ha`m de bahalawshi` rollarin a`melge ası`rı`wları` kerek boladı`.

Ta`lim na`tiyjeliligini ta`minlewshi yen` tiykarg`ı` jolları`nan biri interaktiv bilim beriw texnologiyaları` bolı`p sabaq processinde qag`ıyda ha`m mumkinshilikleri da`rejesinde tanı`sı`p shı`g`ı`ladı`.

Woqı`w worı`nları`nda ta`lim wazirligi ta`repinen belgili izbe-izlik penen da`stu`rler islep shı`g`ı`lg`an. Bular izbe-izlik penen jaslar ta`rbiyası`n`a basqı`shpa-basqı`sh milliy ha`m zamanagoy ruwxta ta`rbiyalap ha`m de bilimlerin qa`liplestirip baradı`. Bulardı` tuwrı` a`melge ası`rı`w ushı`n woqı`tu`wshi` wo`z u`stinde ko`birek jumis islewi, izleniwi, zamanagoy ta`lim quralları` menen talabalardı` woqı`tu`w ushı`n ko`birek jumis islewi kerek. Bul bolsa milliy ha`m de zamanagoy ruwxta talabalardı` ha`m de solar arqalı` woqı`wshi`lardı` ta`rbiyaladı`.

Keleshegi ullı O`zbekistannı`n` keleshegin jaratı`wda aktiv qatnası`p atı`rg`an ha`r bir puqara wo`z ma`mleketi, xalı`qı`, milletini`n` ayırı`lmas bir bo`legi yyekenligini bilim, milliy ma`nawiy ha`m zamanagoylik bilimlendiriwini`n` ishki bo`legi yyesaplanadı`. Jaslardı` bilimli, ziyrek ha`m ma`nawiy ta`rbiyalaw keleshek awladı` ka`mil insanlar bolı`p jetisiwinde yen` tiykarg`ı` baza yyesaplanadı`. Bul bolsa yen` da`slep jaslar ta`rbiyası` menen shu`g`ı`llanı`wshi` ta`rbiyashi`, ustaz ha`m de woqı`tu`wshi`lar moynı`ndag`ı` waziypalar.

Muzı'ka insanni' wo`z dawı'sları' menen jaqsi''lı'qqa qaray jetekleydi, ta`rbiyalaydı' ha`m kamalg`a yeltedi. Ullı' insanlar ha`m de ilim izertlewshi pedagoglar muzı'kanı'n` ta`rbiyalı'q wo`zgeshelikleri ha`m a`hmiyeti haqqı'nda ko`p ilimiy jumı'sları'nda wo`z wornı'n tapqan. Sabaq wo`tiw na`tiyjesinde muzı'ka woqı'tı'wshı'sı' wo`z pedagogikalı'q ko`nlikpesin jumsawı', ko`birek izleniwin, ko`p miynetti talap yyetedi.

Muzı'ka woqı'tı'wshı'sı' ha`r bir muzı'kalı'q shı'g`armanı' balalarg`a, woqı'wshı'larg`a tuwrı' sin`diriw maqsetinde ko`p izlenedi, ta`jiriybe arqalı' tez ha`m de sı'patlı' metodlar izlep sabaqtı u`yreniw, sabaq wo`tiwde woqı'wshı'larda motivaciya payda yyetedi. Bul bolsa woqı'tı'wshı'lar woqı'wshı'lardı' tex ha`m na`tiyjeli woqı'w processin sho`lkemlestiredi.

Woqı'tı'wshı' pedagog ha`r bir woqı'wshı'nı' shaxsiy wo`zgesheliklerine qaray wotı'rı'p, solardı'n` woy-pikirlerinen kelip shı'g`ı'p muzı'ka ilimini woqı'wshı'larg`a sin`diriw arqalı'' woqı'w processin woylaw ja`rdeminde maqset yetip a`melge ası'rı'wda bul ja`rdem beredi.

Soday-aq, woqı'wshı'larda Watan sezimi, Ana Watanı'na muxabbat su`yispenshiligi, milliy, ma`nawiy ruwxta ta`rbiyalaw maqsetinde sabaqlı'q, repertuarları sostavı'na, sabaqta ha`m sabaqtan tı'sqarı' muzı'ka ta`limi ta`rkibine milliy muzı'kalı'q da`stu`r qosı'qları'nan paydalanı'w jolg`a qoyı'lmaqta.

Kadrlar tayarlaw milliy da`stu`ri diziminde de milliy da`stu`rlerimizdi, ta`lim diziminde qollaw waziypası' u`sı'nı'lg`an. Bunı' bolsa pedagog ha`m de ustazlar moynı'ndag`ı' waziypa.

Ma`mleketlik ta`lim diziminde milliylikke ayrı'qsha itibar beriw, ku`nnen ku`nge wwoni'' teren` u`yreniw a`hmiyetke iye yyekenligin ko`rinbekte.

G`arezsiz Watanı'mı'z wo`z milliy madeniyati'na, tarixi'na, tiline, wo`zligine iye bolı'p atır yyeken bul jumı'stı' yepshillik penen a`melge ası'rı'w jolı'nda ko`p izleniwimiz maqsetke muapı'q.

Ta`lim processinde na`tiyjeli juwmaq beriwshi ma`qul bolg`an interaktiv metodlardı' ha`r bir sabaq sayı'n metodlar jan`alanaveredi. Bul bolsa bilimlendiriw ha`m ma`nawiy jetiskenlik, milliy ruwxta ta`rbiyalawı'nda yen` kerekli a`hmiyetke iye. Sol pikirimize mı'sal yetip sabaq processinde u`sini'wshı' usı'nı's ha`m de juwmaqları'mı'zdı' keltirip wo`temiz.

Ha`r bir sabaqtan tı'sqarı' woqı'w processinde:

- dastanlar haqqı'nda tu`sinikler berip tu`rıw;
- dastanlardan u`zindiler aytı'p yesitiriw, da`stanlar haqqı'ndag`ı' tu`sinikler berip tu`rı'w;

- Ataqlı' ko`rkem wo`ner, muzı'ka ustazları' menen ushı'rası'wlar sho`lkemlestiriw;

- Ustaz-sha`kirt da`stu`rin dawam yettiriw ilajları' wolardı'n` ta`jiriybelerini u`yrenip beriw;

- Milliy muzı'ka da`stu`riy qosı'q namalardı' yen` jaqsi'' texnikalı'q a`sbaplar tiykarı'nda yesittirip woqı'wshı'larg`a usı'nı'w;

- Dastanlardı'n` mazmu`ni' ha`m a`hmiyeti, tiykarg`ı' ideyaları' menen birligin ta`minlew.

Milliy muzı'ka da`stu`rlerin u`yreniw ta`jiriybe ha`m de ko`nlikpesin qa`liplestiriw maqsetinde ja`nede ko`p jumı'slar islewine usı'nı'slar beriwimiz na`tiyjeli juwmaqlar beredi.

1. Dastanshı'lı'q da`stu`riy qosı'qshı'lı'qdag`ı' xalı'q tariyxı'nı'n`, u`rip a`detleri mazmunı'n tu`sindiriw h.t.b.

2. Woqı'w worı'nları'nda woqı'wshı'lardı' ma`nawiy ma`nawiy-ag`artı'wshı'lı'q ta`rbiya jumı'sları'n shokemlestiriwge tolı'q qatnası'wları', bayramlarg`a tayargershilik ko`riw ha`m wolarda milliy qosı'qshı'lı'qdan paydalanı'w.

3. Woqı'wshı'lardı' do`ryetiwsilik jumı'sları'n qollap quwatlaw.

4. Bayram keshelerin go`zzal, mazmu`nli' bolı'p wo`tiwine tayargershilik ko`riw.

5. Sabaq processinde da`stu`riy muzı`kalardı'n` ta`rbiyalı' a`hmiyeti ha`m mumkinshilikleri ashı'p ko`rsetip, woqı'wshı'lardı' obrazlar arqalı'' tu`sintire alı'w, sahna ko`rinislerine alı'p shı'g`ı'w.

Ha`r bir sabaqtı' muzı'ka a`sbapı'n shertiw jolları'n u`yreniw, muzı'kanı' tın`lay alı'w, muzı'ka a`sbapları'n dawı's perdelerin tolı'q biliw, sa`zdı' sazlaw usı'lları'n u`yryetiw talabalardı' keleshekte mektep jumı's processin wo`z betinshe, na`tiyjeli a`melge ası'rı'wg`a ko`meklesedi. Mektep ta`liminda woqı'tı'wshı' ha`m woqı'wshı' da sa`zende bolı'wı' talap yetiledi.

Biz tayarlap jetistirip atı'rg`an kadrlardı' sawatlı', wo`z ka`sibin talapları'na qaray juwap beriwshi, ju`reginde Watan tu`yg`usı'n tu`ygen pidayı' muzı'ka woqı'tı'wshı'ları', keleshek ta`rbiyashı'sı', kekshek paqsası'n ma`nawiy du`n`yası'n qa`liplestiriwshisi yyesaplanadı''.

Muzı'ka ta`limi processinde woqı'wshı'larda milliy g`a`rezsilik ideyası'n qa`liplestiriw aktual ma`selelerden biri bolı'p, wolardı' keleshekte bilimli ziyrek, wo`z wo`zini tapqan birar ka`sipti iyesi, kamil insanlar yetip ta`rbiyalaw ma`jiburligi muzı'ka woqı'tı'wshı'sı' pedagogi, ustaz ha`m de ta`rbiyashı'lardı'n` juwapkershilikli waziypası'.

Woqı'wshı'larda ha`r bir sabaqtı' mazmunlı' yetip, wo`z waqı't ishinde sol shıg`armanı' muzı'ka atqarı'w jolları', shı'g`arma mazmunı'n woqı'wshı'larg`a jetkere biliw woqı'wshı'lardan joqarı' ta`jiriybe, ko`nlikpeni talap yyetedi.

Pedagoglarlar ha`m ta`rbiyashı' woqı'tı'wshı'lardan talap yetiletu`g`ı'n bul waziypalar wwoni''n` ka`sipi quramalı' processliginen derek beredi, sonlı'qtan muzı'ka woqı'tı'wshları'n ma`jiburiyatları'.

Wolar sabaq processinde jeke ta`rtipte qosı'qlar woqı'wshı'lardı' wo`z betinshe wo`z qosı'qları' ha`m de ideyaları' menen wo`zini ko`rsyetiwiw, wo`z qa`biliyetin bekkemlew, ishki so`zleri muzı'ka shı'g`armaları' menen birlestirilip, yamasa muzı'ka shıg`arması'n ishki sezimlerin tu`siniw, ju`rekten sezip ta`jiriybeli atqara biliw kerek boladı'.

Topar bolı'p atqarı'latu'g'ı'n qosı'qlardan da sonday processlerdi talap yetiledi, biraq bunda ha'r bir shıg'armanı' woqı'wshı'lar menen birgelikte a'melge ası'rıladı', bul bolsa balalardı' birgeliktegi kewil sezimleri, kewil so'zleri xor menen birlestirilip birgelikte atqarı'ladı'.

Xor shı'g'armaları'n atqarg'anda ha'r bir dawı's wo'z atırapları'ndag'ı' ha'm de wo'zinin` dawı'sları'n yesite biliw kerek yamasa tın'lay biliwi en` da'slep taza atqara alı'w mumkinshiligine iye bolı'w ha'm sol muzı'ka shı'g'armalar milliy yamasa shet yel qosı'g'ına qaramay muhabbat, miyir ham de sol muzı'ka shıg'armasın go'zallıg'ınan quwanıp kewili ashılıp qosı'q atqarıladı.

Tın'lawshılar ha'm tın'lang'an bul shıg'armanı sol tu'rde qabıl etip, olardı'n` ma'nawiy du'n`yasın qa'liplesedi.

Sol menen birge woqı'wshı'larg'a ko'binshe ideyalıq, milliy shıg'armalardı' ko'birek u'yrenip, yesittirip ha'm sin'dirip barı'wı', bul processtı' wo'zlestirgende qulay, jen'il qabıl yyetiwshi usı'llarda u'yretiledi.

Wolardan tı'sqarı' wolardı' qı'zı'qtı'rı'w ushı'n milliy xalı'q muzı'ka a'sbapları'n u'yrenip, su'li'w ha'm de go'zzal atqarı'p beriw, sog'an wolardı' qı'zı'qtı'rı'w jolları'n izlep tabı'wı' kerek.

Swoni''n` menen birge klasstan tı'sqarı' do`gerek isleri sho'lkemlestirip, woqı'wshı'lardı' shaqı'rı'p wolardı' ma'nawiy du'n`yası'n qa'liplestiriw bu`ginni ku`nni aktual jumı'sları'nan biri.

Sonday-aq, bunday siyaqlı' usı'nı's ha'm de juwmaqlardı' jan`a qı'rraları'n ha'r bir sabaq processi arqalı'' metodlar menen woqı'wshı'lardı' pedagogikalı'q bilim aylanı'sı'n ha'm ma'nawiy insan ruwxı'nda ta'rbiyalap beriw ha'r bir pedagogtı'n` bas waziypası'.

2.2. Muzi'ka ta'limi mazmuni' ha'm ta'imdi a'melge asi'ri'w mumkinshilikleri

Muzi'ka sabag'i' balalardi' a'deplilik jag'nan rawajlanı'wı'nda u'iken na'tiyjeli ta'sir ko'rsyetedı. Sabaq wo'tiw muzi'ka ta'rbiyası' diziminde jetekshi baza yyesaplanadı'. Soni''n' ushı'nde muzi'ka sabag'i'n yen' da'stlep, ta'rbiya sabag'i' delinedi. Sabaq wo'tiw ushı'n woqı'tı'wshı' wo'zinin' muzi'kalı'q ha'm teoriyalı'q bilimlerin qa'liplestiriw kerek. Muzi'ka insandı' qa'liplestiriwinde kerekli worı'n iyeleydi, wwoni''n' sezimi ha'm fiziologiyasına aktiv ta'sir ko'rsyetedı.

Worta ta'lim mekteplerinin' tiykargı' wazı'ypaları'nan biri, woqı'tı'wshı'lardı' pikirlew ha'm woylawg'a u'yryetiw. Bul wazı'ypalardı' a'melge asi'ri'wda muzi'ka sabag'i' jetekshi a'hmiyetke iye. Bunda woqı'tı'wshı' belgili bir muzi'ka shı'g'arması' menen woqı'wshı'larg'a tanı'stı'rı'p wwoni'' wo'zi go'zzal yetip, woqı'wshı'lar dı'qqatın shı'g'armag'a qaratadı'. Wolardı'n' so'zlerdi tuwrı' aytı'w ma'deniyatın wo'stiriw, pikirlew qa'biletin, du'n'yag'a ko'z – qarası'n ken'eytiredi, emotsional sezimlerinide jaqsi'' ta'sir yyetedi. Muzi'ka sabaqları'nı'n' mazmunı'na tek g'ana wo'zlestiriw yyemes, balki balalar sanası'n wazı'ypalarg'a mu'na'sibetin rawajlandı'rı'w. Estetikalı'q ma'deniyatın payda yyetiwi ha'm basqa ishki sezimlerin qa'liplestiriw ko'zde tutı'ladı'. Woqı'wshı'nı'n' sabaqqa do'ryetiwwshi sı'patı'nda qatnası'wı' u'iken a'hmiyetke iye ha'm de birneshe wazı'ypalardı' wo'z aldı'na maqseti yetip qoyadı'.

Muzi'ka ta'rbiyası'nda jan'a metod ha'mde qurallar izlew – turmı's penen isskustvo wortası'ndag'ı' baylanı'stı' muzi'ka ma'deniyatın mazmunı' ha'm ma'nisin ko'rsetip tu'sindiriw, maqsetti a'melge asi'ri'wda mug'alim jaqsi'' tayarlı'q yyetiwi, wo'z betinshe tı'nbay islewi, yag'nı'y bilim ma'deniyatın, ilimiy a'debiyatlar, da'stu'rler, ko'rkem a'debiyatlar,

teatrlarg`a barı'p ruwxıy ha`m bilim jag`ı'nan sapası'n wo`stiriw jolları'n qa`liplestirip barı'wı' kerek. Muzı'ka wo`tiletug`ın klasstı' ta`b menen jaqsi'' bezew a`hmiyetke iye. Ko`rgizbe qurallar, texnika a`sapları', saz a`saplardan paydalani'p, sabaq planları'n, scenariyları'n du`zip jan`a texnologıyanı' qollawı' tiyis. Ha`m de muzı'ka sabaqları'nı'n` ba`rshe tarmag`ı'n maqsetin ha`m mazmunı'n sabaqtı' temaları'n ashı'p beriwi, turmı's penen baylanı'stı'rı'p sabaqtı'n` ha`mme bo`leklerin bir – biri menen baylanı'slı' wo`tiwdi talap yyetedi.

Muzı'ka ma`deniyatı' sabag`ı' mekteplerde jeti jıl dawam yyetedi. Usi'' waqı't dawamı'nda sabaqlar pedagogikanı'n` didaktikalı'q teoriya ha`m principiari tiykarı'nda du`ziledi. Usi'' principiari mug`alimi ha`m woqı'wshı' ta`repiinen islenetug`ı'n barshe ta`lim tiykarları' – sabaq mazmunı', metodları' ha`m sabaqtı'n` du`zilisindegi tiykarg`ı' talaplar ha`m wwoni''n` jolları'n belgilep beredi. Muzı'ka ma`deniyatı' sabaqları'nı'n` didaktikalı'q principiari bes tu`rden ibarat.

1. Muzı'ka ma`deniyatı' ta`lim ha`m ta`rbiyası'nda sistemalı'lı'q, ilimiylik ha`m dawam yyetiwwshilik principiari.

2. Sabaqta woqı'wshı'lardı'n` sapalı' ha`m aktivlik maqseti.

3. Muzı'ka ma`deniyatı' sabaqları'nda ko`rgizbelilik maqseti.

4. Woqı'w materialları'nı'n` balalar bilim ha`m ko`nlikpelerine saylı'g`ı' principiari.

5. Muzı'ka sabaqları'nda bilim ha`mde ta`jiriybelerdi bekemligi printsipi.

Usi' principiari tiykarı'nan woqı'w materialları'n qollaw, muzı'ka sabag`ı'n mazmunı'n ha`m rejesin du`ziw processinde qollanı'ladı'.

Bul aytı'p wo`tilgen ulı'wma didaktikası'nı'n` principiari, maqsetler bir – biri menen qatnası'qta bolı'p, muzı'ka ma`deniyatı' sabag`ı'n MTS nı'zamları'na say, milliy wo`zgesheliklerdi yesapqa alg`an jag`dayda, baylanı'stı' dawam yyetiwwshiligin tiykar yetip muzı'ka ta`rbiyası' turaqlı'lı'g`ı'n ta`miynleydi.

Muzı'ka ta'limi ha'm ta'rbiyası'nda ha'mme principiari ha'r bir sabaqta wo`zinin` forması' ha'm mazmunı' menen ilimiy tiykarda payda bolı'wı' ha'm qaliplesiwi kerek. Muzı'ka tuwralı' bilimler aylanı'sı', muzı'ka ta'lim-ta'rbiyası'nı'n` tiykargı' jetiskenligin ta'miynlewshi baza bolıp yesaplanadı'. Wonda adamzat jaratqan muzı'kag`a tiyisli qag`ıydalar, juwmaqlar, birlesken muzı'kalı'q ta`jiriybeler wo`z wornı'n tapqan. Wolardı' wo`zlestiriw, muzı'ka a`meliyatı' jolı'nda bilim, ko`nlikpeler payda yyetiwi maqsetke tuwrı' keledi. Sabaq processinde woqı'w materialları'n balalardı'n` bilim ta`jiriybesine saylı'gı', balalar dawı'sı'n` rawajlandı'rı'w qag`ı'ydaları'n yesapqa alı'w nota qag`ı'ydaları'n tuwrı' u`yreniw, shıg`armalardı' balalardı'n` woylaw qa`biletine say sı'patı'nda dodalaw sabaqtı'n` ilimiylik principlerin quarydı'. Bul ilimiylik principi maqsetin sistemalı' prinsipsiz a`melge ası'rıp bolmaydı'. Sabaqtı'n` ha'mme woqı'w isleri ha'm de keyingi sabaqlardı'n` wo`z – ara baylanı'sı' sistemalı'lı'q principin tiykarı'n quraydı', yag`nıy wo`tilip atı'rg`an sabaq kelesi sabaqqa mu'mkinshilik jasaydı'. Qosı'q aytı'w ha'm tın`law ushı'n shıg`armalardı' bilim ha'm ta`jiriybe da`rejesine ko`terilip, a`piwayı'dan quramlı'qqa, belgisizden belgilige qaray wo`zlestirip barı'w principiari belgili ta`rtipke say balki, sistemalalı'qqa kiredi.

Sabaqtı'n` ha'r bir jumı'sları' wo`z gezeginde, ha'r bir sabaqtı'n` a`piwayı' dawamı'm bolıp, pedagogikalı'q maqsetlerdi a`melge ası'rı'lı'p barı'lı'wı' dawam yyetiwishilik delinedi. Sabaqta woqı'wshı'lardı'n` sapalı'lı'q ha'm aktivligi, principi jetekshi didaktikalı'q principlerinen sanaladı'. Sebebi bilimdi wo`zlestiriw woqı'wshı'lardı'n` aqı'llı'lı'gı'na tiykar bolg`an biliw processine baylanı'slı'.

Muzı'ka tu`sinigi kisinin` wo`mirlik turmı's ta`jiriybesin bayı'tı'wdı', real ha`diyseni sezip biliw, pikir ju`rgiziw qa`biletin wo`stiredi. Usı'' ta`jiriybe ha'm ko`nlikpenin` qaliplnsiwi bala sanası'nı'n` uzaq rawajlanıw processin talap yyetedi. Bunı'n` ushı'n, balanın` woqı'w

materialları'n sanalı' sı'patı'nda bilip, wo`zlestiriliwi biliwi processin, aktivliligin payda yyetiwi kerek. Belgili muzı'ka shı'g`arması'n aytip yaki tın`lap wo`zlestiriw ha`m wonnan estetikalı'q ruwxlanı'wı', tu`sine biliwi, balanı'n` yen` da`slep dı'qqatı'n ası'rı'w, wonda qı'zı'g`ı'w woyatı'w, sanalı'lı'q ha`m aktivlikti payda yyetedi. Muzı'kanı' dı'qqat penen tu`siniw wo`z na`wbetinde ko`rkem nama ha`m yeslew qa`biletindegi jaqsi'' processti talap yyetedi. Muzı'ka sabag`ı'nda dı'qqatlı' ha`m aktiv qatnası'w aynı'qsa vokal xor ta`jiriybelerin qa`liplestiriwi ushı'n za`ru`r. Xor bolı'p qosı'q aytı'w, muzı'ka tın`law, muzı'ka sawatı' wolardı' u'yreniwde de dı'qqat ha`m aktivlik muzı'kanı' teoriyalı'q ha`m a`meliy ta`replerin tuwrı' ha`m wo`zlestiriwdi an`satlastı'radı'.

Sabaq processinde [formalarg`a](#) iye bolı'wı' tiyis. Sebebi usı' sabaq barı'sı' negizinde baslawı'sh klass woqı'wshı'ları'nda yen` da`slep, muzı'kag`a aktiv qı'zı'g`ı'w, muzı'ka sezimlerin payda yyetiwi ha`m kerekli muzı'ka ta`jiriybelerdi payda yyetiwi tiykarg`ı' wazı'ypa yetip qoyı'ladı'. Bul jastag`ı' woqı'wshı'larda dı'qqat itibarı' sayaz boladı'. Wolar ko`birek hareketshen`, woyı'nshı'l boladı'. Muzı'ka sabag`ı'nda woqı'wshı'lardı' quwnaq nama ha`m qosı'qlardı' tın`law, ayttı'rı'w, wwoni'n` xareketlerin islew ha`mde shertip qı'zı'g`ı'wshı'lı'g`ı'n arttı'radı'. Wog`an bolsa sabaqtan muzı'ka woqı'tı'w tu`rlerinin` maqsetke muwapı'q alması'p turı'wı' qol keledi. Sol mene birge muzı'ka tuwralı' jan`a tu`siniqler payda bolı'p, muzı'kanı' sapalı' u'yreniwge qı'zı'g`ı'wı' kusheyedi. Bunı'n` na`tiyjesinde qosı'q aytı'wı'da ha`m basqa a`meliy islerdi islewde aktivlik, obrazlı' siyalı'q wo`zgeshelikler anı'q ko`rinip baradı'. Sabaqtı'n` kalendar` – temalı' rejesi, da`stu`r tiykarı'ndag`ı' muzı'ka isleri forması'na qarap, du`zilse de sabaq ha`mme waqı't ha`m dawı'slardı' sazlaw yamasa, muzı'ka tı'n`lawdan baslanı'wı' shert yyemes. Yag`nı'y sabaqtı'n` du`zilisi, forması' wo`zgermes temalı' dizimde yyemes, balki temalı' rejedegi shı'g`armalardı' wo`zlestiriw ushı'n muzı'ka islerin qaysı' birinen baslap, qaysı' tu`rinen tamam bolsa da, balalardı'

muzı'kag`a ha`m sabaq mazmunı'na ko`birek qı'zı'qtı'ra alı'w ha`m pedagogikalı'q maqsetke na`tiyjeli yerisiw mu`mkinligi kerek. Demek, sabaqta qollanı'latug`ı'n ha`r bir muzı'kalı'q islerdiq tu`ri sabaqtı'n` ayrı'lmas bir bo`legi bolı'p, wwoni''n` pedagogikalı'q maqsetke qaratı'lı'wı' kerek. Na`tiyjede balalarda muzı'kalı'q ta`rbiya menen qa`liplesip, muzı'kanı' isskustvo sı'patı'nda estetik ta`repten sanalı' obrazlanı'wı' na`zerde tutı'ladı'.

Soni''n` menen birge yen` da`slep muzı'ka woqı'tı'wshı'nı'n` ta`rbiyası'nda milliylikke itibar beriw kerek. Wol wo`zinin` milliy da`stu`rleri arqalı'' wo`z watang`a xalı'qı'na bergen sadı'qlı'q sezimine iye boladı', Ana, watanı'n su`yedi, ardaqlaydı'. Sonday-aq, muzı'ka woqı'tı'wshı'sı'nı'n` ruwxıy sezimlerin qa`liplestiriwde:

1. Muzı'kalı'q, tariyxıy, teoriyalı'q ha`m a`meliy bilimler menen ta`jiriybelerdi pedagogikalı'q ta`lim basqı'shı'nda qollaw.

2. Qaraqalpaq milliy muzı'ka da`stu`rlerinin` milliy, ruwxıy mazmunı'nda, obrazlarda atqarı'w ha`m jetkerip beriwde ha`r qı'yılı' metodlarda wo`zlestiriw.

3. Ruwxıy ag`artı'wshı'lı'q islerinde wolardı' sho`lkemlesiwine milliy qosı'qlarda repertuarlar tayalaw.

4. Arnawlı' sho`lkemlerge tek qaraqalpaq milliy qosı'qlar yyemes, ba`lki basqa xalı'q qosı'qları'nda kirgiziw.

5. Xalı'q qosı'qları'na yestrada qosı'qları'na yaki basqa janrg`a qı'zı'qqan woqı'wshı'lardı' sabaqtan tı's muzı'kalı'q do`gereklerge shaqı'rı'w ha`m wolardı' ruwxlandı'rı'p barı'w.

6. Muzı'ka ma`deniyatı' tuwralı' sa`wbetler, kontsertler, ushı'rası'wlar wo`tkeriw.

Qosı'q namalardı' aytı'p tı'n`lap tu`sinip basqı'shpa – basqı'sh u`yrenip barı'w woqı'wshı'larda ruwxıy jetiskenlikti qa`liplestiredi. Bizge wwoni''n` bolg`anı', keyingi jılları' ta`jiriyibeli metodlar, alı'mlar ha`m a`meliyatshı'lar. Mug`alimlerdin` woqı'w processı'na dodalaw tarawı'nda

wo`tkerilgen izertlew islerinde sabaq na`tiyjeligin ası`rı`w, pedagogikalı`q ha`m didaktikalı`q mu`mkinshiliklerine baylanı`slı` yyekenligin ko`rsetip atı`r. Yen` kerekli mu`mkinshilikler to`mendegilerden:

1. Sabaqlı`qlar, qollanbalar, da`stu`rler, usı`nı`slar, didiktikalı`q ha`m metodı`n ko`rgizbe qurallar ha`m texnikalı`q qurallardan paydalanı`w

2. Klassta qolay psixologiyalı`q ı`qlı`m bolı`wı`.

3. Mug`alim menen woqı`wshı`lar arası`nda wo`z – ara jaqsi` mu`na`siybette bolı`w.

Usı` pedagogikalı`q mu`mkinshiliklerge a`mel yetip sabaqtı`n` maqseti ha`m teması`, tuwrı` sho`lkemlestirilse sabaq sı`patlı` ha`m na`tiyjeli bolı`wı` mu`mkin.

Muzı`ka sabag`ı`nda, muzı`ka ta`rbiyası`nda, muzı`ka ma`deniyatı`nı`n` wo`zi – wo`zine ko`rgizbeli qural bola aladı`. Sebebi, wol wo`zi qolı` menen yyemes, ba`lki qulag`ı menen yesitedi. Muzı`ka tı`n`lawda da, shı`g`arma dodalang`anda yaki analiz yetilgende de nama ko`rgizbe retinde shertip ko`rsetiledi. Woqı`tı`wshı`nı`n` wo`zi atqarı`wı`da tiykarg`ı` ko`rgizbe bolı`p yyesaplanadı`. Bulardan tı`sqarı`, texnikalı`q, ko`rgizbeli kartchkalar grafik jazı`wlar, suwretler, nota jazı`wları` da muzı`ka ma`deniyatı` sabag`ı`nda ko`rgizbe sı`patı`nda u`lken a`hmiyet atqaradı`.

Woqı`w materialları`nı`n` balalar bilim ha`m ta`jiriybelerine saylı`g`ı` principı. Usı` princip, da`stu`rlerden tan`lap alı`ng`an woqı`w materialları` ha`m usı` metodik materiallar tiykarı`nda sabaq mazmunı`n du`ziw processinde qollanı`ladı`. Bulda ha`r bir klasstı`n` ha`mme bilim ha`m ta`jiriybe da`rejesi yesapqa alı`nı`wı` sha`rt. Da`stu`r tiykarında ha`r bir klasstı`n` bilim ha`m ta`jiriybeleri yesapqa alı`ng`an jag`dayda, muzı`ka sabag`nı`n` jı`llı`q kalendar teması`nda reje du`ziledi. Kalendar temalı` is rejesin du`zgende woqı`wshı`lardı`n` jas wo`zgesheligi muzı`ka woqı`wı`na jan`a qosı`qlar, muzı`ka tı`n`law ushı`n, shı`g`armalar, muzı`ka sawatı`ndag`ı` woqı`w materialları`, sabaq islerine qarap du`ziledi. Muzı`ka sabaqları`nda

bilim ha'm ta'jiriybelerinin bekemligin a'melge ası'rı'wdı'n` yen` tiykarg`ı' sha`rti, joqarı'da aytı'lg`an maqsetlerge za`ru`r a'mel qı'lı'nı'wı' kerek.

Da'stlep bilim ha'm ta'jiriybelerdin` teren`ligi, bekkemligi ha'm wo'mirden alı'ng`anlı'g`ı'n ta'miynlew kerek, yag`nı'y usı' shı'g`armanı' ha'm wwoni''n` atwqarı'w usı'lları'nan, ma`deniy wo'mirimiz ushı'n za`ru`r yyekenligi tuwralı' balalarg`a isenim payda bolı'w kerek.

Da'stu`r tiykarı'nda shı'g`armalardı' to`mendegilerge a'mel yetiliwi kerek;

-Shı'g`armalardı'n` balalardı' ko`rkem ha'm a`dep – ikramlı'lı'q ta`rbiyası'n ushı'n sı'yılı'g`ı',

- muzı'ka ta`liminin` wo`gesheligi,

-klasstag`ı' ba`rshe balalardı' usı' shı'g`armag`a qı'zı'qtı'rı'p ha'm tolı'q wo`zlestiriwge yerisiw.

Sabaqa alı'natug`ı'n bilimler aylanası' ha'm ta'jriybelerin a`meliyatta ta`kirarlaw ha'm bekkemlew. Ma`selen, qosı'qlardı' bo`leklerge bo`lip u`yryetiw ha'm keyingi sabaqlarg`a bekkemlep qaytalaw.

Muzi'ka sabag`ında ha`r bir jan`a bilim elementi sabaq barısında tolıq 6yrenilip keyingi sabaqlarda ken` qollanılıp ha`mme waqi`t bul bilimge aylandırıladı.

Juwmaqlap aytqanda pedagogikalıq didaktikalıq maqsetleri, muzi'ka ma`deniyatı sabaqlarında a`hmiyetli boli'p, muzi'kanı turmıs menen baylanıstırıw u`lken a`hmiyetke iye.

Muzi'kanın` yeslew qa`biliyeti jaqsi' rawajlanadı ha'm u`yrengen qosi'qların atqarg`anda quwanıw sezimi payda boladı. Qosi'q aytqanda do`ryetiwsilik, atqarıwsılıq ku`sheyedi ha'm doslıq ja`miyeti birlesedi ha'mde balalardı kollektiv penen baylanısı jaqsi'lanıp, doslıq sezimleri k6sheyip baradı. Qosi'qtın` sa`z ma`nisi ha'm nama ırg`ag`ın teren` tu`sinip jytedi ha'm shıg`armanı mazmunı arqalı' turmıstı u`yrytedi. Joqarıda aytıp o`tilgen na`tiyjelere erisiw ushı'n to`mendegi vokal xor ta'jriybelerin qa`liplestirip barıw ha'm xor boli'p qosi'q aytqanda bularg`a qattı a'mel yetiw

kerek. Sebebi, tek vokal xor ta`jiriybeleri arqali` g`ana jag`ımlı ha`m ırg`aqlı bir, taza, xor dawı`slarına erisiw mu`mkin.

Sabaqta qosi`q aytıwdın` jag`dayı, bul woqi`wshi`lardıń wotiwi ha`m tu rıw aytıw jag`dayın ko`zde tutamız. Wotirip yaki turıp qosi`q aytqanda bas, qol ha`m ayaqlardı qanday qoyıwı tuwralı woqi`wshi`larg`a tu`sinidiriw ha`m ba`rhama baqlap tu`rıw, esletip turıwdan turadı`. Usı ta`jiriybenin` qag`ıydaları` gewdeni tuwrı` tutıw, woti`rg`anda partag`a su`yenbey, jelkelerdi jen`il kerip, moyı`ndı` ha`m bastı` tuwrı` uslaw, qollardı` tize u`stine qoyı`p, ayaqlardı` tuwrı` qoyı`p yyerkin atqarıw jag`dayı`nan turadı`.

Qosi`q atqarg`anda dem ali`w menen fiziologiyalıq dem ali`w wortasında belgili da`rejede parı`q yetedi. Fiziologiyalıq dem ali`wg`a bala tuwılg`annan tabiyg`ıy a`mel yetedi, ha`m anı`q bir ritmge, belgili bir waqı`t aralıg`ı`nda payda boladı`. Qosi`q aytıwda bolsa dem ali`w tez, qı`sqa waqı`t aralıg`ı`nda ju`z beredi. Dem ali`w ha`m wonı` shıg`arıw qosi`q buwı`nları`nı`n` sozı`mlı`l`ıg`ı`na, uzaqlı`l`ıg`ı`na ha`m xarakterinin` belgileniwine qarap sozı`ladı`. Dem ali`w ritmi aytı`lıp atı`rg`an qosi`q xarakterine qarap wo`zgerip turadı` ha`m tabiyg`ıy ma`nisine qarag`anda biraz shunqırlaw dem alı`nadı`. Qosi`qshı`l`ıq dem alı`nı`wı`nı`n` ko`kirek, diafragma ha`m qarı`n dem ali`w tu`rleri bar.

Kishi klass balaları`nı`n` ko`kirek dem ali`wı` tarlaw, qı`sqa`l`ıg`ı` sebepli, wolar demdi ko`kiregi menen aladı`. Sol sebepli qosi`q aytqanı`nda jelkelerin ko`terip, asıg`ı`p ha`m qosi`q bug`ı`nları`n bo`lip dem aladı`. Sonı`n` ushı`n balalardı`n` jelkelerin ko`termesten, a`ste, arqayı`n dem ali`wı ha`m wonı` qosi`q qatarı`nı`n` aqı`rı`na deyin bir tyekis aqı`rı`na jetkeriw, so`zdi bo`lip dem almawdı` u`yretip barı`lıwı`n` kerek. Dem ali`w ta`jiriybesin u`stinde yeslew processi balalar dı`qqatı`n dawı`slardı`n` tı`nı`q, jag`ı`mlı` yestiliwine qaratadı`. Bunı`n` ushı`n jen`il, an`sat ha`m a`piwayı` dem ali`wg`a u`yretiledi. A`ne sol ta`jiriybeni a`melge ası`rı`wda sabaqlıqlarda, qollanbalarda usı`nı`lg`an vokal xor

shı'nı'g'ı'wları'n aytı'w, balalar xorları'nda aytı'lg'an qosi'qlardı' texnik apparatlar arqalı' tı'n'law siyaqlı' a'meliy islerde qa'liplestirip barı'ladı'.

Woqı'wshı'lar ha'm shı'nı'g'ı'war ha'm qosi'qlardı' atqarg'anda mug'alimlerden qolı'na qarap dem ali'wg'a ha'm woni' ekonomlap, a'ste qatar aqı'rana deyin jetkiziwge a'detlenip baradı'. A'sirse dirijerlı'q poziciyaları' «dı'qqat», «auftakt», atqarı'wdı' baslawg'a ha'm tamamlawg'a a'mel yetip qosi'q aytı'wg'a uyryetiwi demdi rejege salı'w ushı'n a'hmiyetli. Woqı'wshı'lar demi jyetiwinin` mu'mkinshiliklerin yesapqa alıp shı'nı'g'ı'w ha'm qosi'qlarda dem ali'w jerleri aldı'nnan belgilep qoyı'ladı' ha'm wolardı' u'yryetiwi processinde a'melge ası'rı'ladı'.

Bunda sabaqtı'n` sistemalı'lı'q principin yesleyemiz, sabaq wo'tiwde ha'm qosi'q aytı'wdı' u'yretemiz, xordag'ı' dawı'slardı' yesitemiz ha'm de dinamikalı'q belgiler dem ali'w belgisi u'sh a'meldi a'melge ası'rg'an bolamı'z.

Dawı'stı' payda yetiw quramalı' psixologiyalı'q, fiziologiyalı'q process. Wol dawı's apparatı' (kegirdek) ha'm woni'n` ishindegi konus siyaqlı' yyeki dawı's perdesinin` dem ha'm yesitiw apparatları'nı'n` birgeliktegi a'meliyatı'nda payda boladı'. Tamaqta payda bolg'an dawı's kushsiz ha'm xı'shshı'llap dawı's berip, woni'n` so'ylew dikciyası' apparatı', a'sirese murı'n boslı'g'ı' aralı'g'ı' qozg'ali'wı' ku'sheyedi, ha'm wo'zine say tembr ha'm dawı'slı' wo'zgesheligine iye boladı'. To'rt worgan – dem, dawı's, funkciya ha'm yesitiw apparatları'nı'n` wo'zara islerindegi muzı'kalı'q ı'rg'aqta aytı'latug'ı'n dawı's qosi'qshı'lı'q hawazı' dep aytı'lı'p usı' to'rt apparatı'n` birgeliktegi qosi'qshı'lı'q apparatı' delinedi.

Birinshi klass woqı'wshı'ları'nı'n` dawı'sları'n qı'ynap almaw ushi'n qosi'q aytı'wdı'n` primar (sol`, lya) boladı, ishshi diapazwoni'

(mi, si). Uli'wmali'q diapazwoni' (re, do) bolı'p, bularg'a wo'z waqtı'nda a'mel yetiw kerek.

Woqi'wshı'lardı' bas rezanatorı'na tiykarlang'an fal'tsetke jaqı'n dawı'sta aytadı'. Wolar qosi'q aytqanda tek jumsaq ataka menen baslaw kerek. Bulardı' woqi'tı'wshı' baqlap tuwrı'wı' kerek.

Sazlanı'w, ha'r bir balanı'n` berilgen muzı'ka dawı'sı'n anı'q tu'siniw, wo'z dawı'sı'n wog'an sazlap qosi'q aytı'w, sazlanı'wı' degendi bildiredi. Basqasha yetip aytqanda sazlanı'w, belgili bo'lingendegi dawı'stı' anı'q intonaciya qı'lı'w degeni. bular kerekli ta'jiriybe bolı'p yyesaplanadı'', sebebi baslawı'sh klasslardag'ı' vokal xor islerinin` tiykarg'ı' maqsetlerinen biri taza dawı'slı' aytı'wg'a yerisiwden ibarat. Soni'n` ushi'n birinshi sabaqtan baslap balalarda sazlanı'sh ta'jiriybelerin rawajlandırı'w tuwralı' sistemalı' jumı's alı'p barı'ladı'. A`irese, mug'alim to`men rawajlanı'p atı'rg'an balalarg'a itibar kusheytiriledi. Wolardı' woqi'tı'wshı' dawı'sı'na, saz a`sbapları'nan saz ushi'n berilip atı'rg'an dawı'sqa ha'm talantlı' balalar dawı'sı'na qosi'lı'wı' ha'm dawı's biyikligi menen birlesiwı yag`nıy ten`lesiwge shaqı'radı' ha'm intanaciyalı'q taza sazg'a yerisiledi, ha'm bir biyilikte aytı'latug'ı'n shı'nı'g'ı'wlar arqalı' a`melge asırı'ladı'.

Xorda bolsa ba`rshe qosi'qshı'lardı'n` saz birligi, atqarı'w tempi, ritm – usı'lı' ha'm dinamik alı'p birligi vokal xor ansambli delinedi. Ansambl jeke ha'm ulı'wma bolı'p bo`linedi. Xordag'ı' ba`rshe atqarı'wshı'lardı'n` bir dawı'sqa sazlanı'p, ha'mme bir namada ansambl` bolı'p yeki yaki u'sh dawı'sta aytı'w ulı'wmali'q ansambl` delinedi. Ha'r bir dawı'stı' jeke – jeke sazi' ansambli jeke ansambl` delinedi. Saz ha'm ansabl` birligi uzaq is processin talap

yetedi ha`m sonda birinshi klassqa tiykarg`ı maqset qoyı`lg`an taza u`sh sang`a yerisiw mu`mkin boladı`.

Qosi`q aytı`wdı` tuwrı` ayta biliw soylew dikciyası`nı`n` wo`zgesheligi bar, artikulyaciya organları` aktiv xa`reketindegi birligi, woni`n` ja`rdeminde tuwrı` aytı`wg`a yerisiw mumkin. Balalardıń so`ylewinde ku`shsizlik dawı`stı` qı`sı`p so`ylew, na`tiyjede xorda baqırıp aytıw kemshilikleri payda boladı. Wonday balalarg`a itibarlı` bolı`w ha`m wolar menen uzaq waqi`t jeke is alı`p barı`w, ası`qpay yerkin so`ylew ha`m atqarı`wg`a shaqı`rı`w kerek. Yen` keregi balalardı` shı`nı`g`ı`w ha`m qosi`qlar tekstin` vokal usı`lı`nda aytı`wg`a u`yretip bari`w kerek.

2.3. Muzi'ka ta'liminde woqi'wshi'larda ma'nawiy sezimin qa'liplestiriw ahmiyeti

G'a'rezsiz ma'mleketimizde milliy ma'deniyatımızdı wo'zine say tiylew worta ta'lim mekteplerinde jaslardı' ko'rkem jaqtan tarbiyalaw, kamal taptı'rı'w ha'm de ha'zirgi ku'nde pedagoglardı'n` jumı'sları'nda aktual ma'selelerden bolı'p tabı'ladı'. Bunı'n` ushi'n butin respublikamız ta'lim ha'm de basqa tarawlar boyı'nsha imkaniyatlar ha'm mumkinshilikler yesigin ashı'p qoyı'lı'ptı'.

Muzi'ka iskusstvosi'nı'n` usı' imkaniyatlardı' jan'a awlattı' tarbiyalawda, wolardı'n` kamal tabı'wı'na wo'zine ta'n bitakrar ja'rdemshi bolı'p xı'zmet yetedi.

Muzi'ka ta'liminde ma'mleketlik ta'lim standartları' tiykarı'nda jan'a ta'lim mazmunı' woqi'wshi'lardı'n` muzi'kalı'q bilimi ha'm ta'jiriybesi menen birge wolarda ko'z sali'w, yeslewdi, bekkemlew, obrazdı' tu'sinip ali'w, do'ryetiwshilik, isbilermenlik ha'm de kishi biznes is-xa'reketlerin qa'liplestirip barı'wdı' ta'minleydi.

Muzi'ka sabaqları' woqi'wshi'lardı' a`deplilik, estetikalı'q ta'rbiyası'na na'tiyjeli ha'm de si'patlı' ta'sir ko'rsytedi. Wolardag'ı' go'zallı'qqa bolg'an sezimlerdi wo'stiredi, muzı'kag'a miyir, qı'zı'g'ı'w ulasadı'.

Muzi'ka ta'limi basqasha ta'sir yetiwshi bir ta'lim bolı'p, basqa pa'nlerge qarag`anda tezrek avtomatikalı'q turde ta'sir yetedi. Wol insan ta'rbiyası'nda wo'zinin` sin`ip qalı'wda u'lken rol wo'ynaydı'. Muzi'ka ta'limin woqi'wshi'larg`a jetkeriwde pedagogıkanı'n`, yag`nıy pedagog ko'nlikpelerin roli kushli. Pedagog balanı'n` kelashek qa'lipin jasapberiwinde ja'rdem beredi. Ustazları' haqqı'nda pu'tkil wo'mir minnetdarlı'q sezimde bolatu'g`ın sonday pedagoglar bar, wolar wo'zinin` sha'kirtlerine de sonday

jaqsi''lı'qlar yetip ta'rbiya jumı'sları' alı'p baradı'lar. Wolarda miyir muxabbat sezimleri qa'liplesip baradı'.

Bunda balalar muzi'ka iskusstvosının` putkil estetikası' menen u'yreniwleri, muzi'kanı' tu'siniw, jeke ha'm ja'ma'a` boli'p qosi'q aytı'w ha'm de ayaq woyı'n woynaw do'ryetiwsılık ta'jiriybelerin qa'liplestiriw, muzi'ka ta'rbiyası'n tiykargı' maqseti yesaplanadı'. Sonday-aq, woqi'wshi'lar talantı'n rawajlandırı'w ushi'n kerekli imkaniyatlar jaratı'p beriw ha'm wolardı'n` ko'rkem xa'jetlerin shı'g'arı'w muzi'ka ta'limi-ta'rbiyası'n wazı'ypası'n quraydı'

Muzi'ka ma'deniy turmi'simi'zda ken` worın alg'an insan kamalatı'nı'n` rawajlanı'wı'nda u'lken a'hmiyet alı'p baratug`ın iskusstvonı'n` ta'rbiyası'nı'n` tiykargı' ha'm teren` boleklerinin` biri boli'p, atı'raptagı' go`zzal na'rselerdi tuwrı tu'siniwge ha'm qa'dirlewge u'yryetedi.

Muzi'ka insanni joqarı' estetik pikir menen qurallandı'radı' ha'm ruwxı'y du'n`yag'a ko`z qarası'n qa'liplestiredi.

Muzi'ka insan wo'mirine, woni'n` sezimlerine ku'shli ta'sir ko'rsetiwshi mumkinshiliklerine iye boli'p woqi'wshi'lardı estetik dun`yası'na alı'p kiriwshi a`deplilik ha'm ideyalogiyalı'q, bilimlilik ta'repinen ta'rbiyalawdı'n` kerekli ha'm zarur quralı'.

Milliy ma'deniyatimizdin` babaları' Abu Nasır Farabiy «Bul pa'n denenin` sawlı'gı' ushi'n paydalı'dı'r» degen pikirlerin aytı'p wo'tken yedi, Shayx Sa'diy da «Muzi'ka Adam ruwxı'nı'n` joldası'dı'r» dep muzi'kanı'n` insang'a tez ha'm jaqsi'' ta'sir yetetu'gı'nı'gı'n aytı'p woni'n` emocianal sezimin aktiv rawajlandırı'wshı' quralı' sanaladı'.

Insan muzi'ka menen ana hayyiwsı arqalı' tanı'sıp, woni'n` wo'mir boyı' muzi'kadan quwanı'sh tabadı' ha'm medet aladı'.

Muzi'ka insan ruwxının` ajıralmas bir bolegi boli'p yesaplanadı'. Xalı'qtı'n` a'sirler da`wamı'gda toplag'an bay ta'jiriybelerin, ja'mietlik siyasiy, filosofiyalı'q, ilimiy, estetik bilimlerin ha'm de ruwxı'y saw deneli,

insan aqı'l woyı'nı'n` barlıq pa`ziyetlerin wo`zinde ja`mlegen ha`m ta`jiriybe ju`da` teren` danı'shpanlı'q penen bayanlaydı'. Muzi'ka ta`rbiyası' da`stu`rlerden paydalani'p ullı' woyshı'llar Alisher Nawayı, Abu Ali ibn Sino, Al-Farobiylar wo`z miynetlerinin` bir bo`legin muzi'ka ma`deniyatı'na bag`ı'shlag`an «Kita pul musiqiy al-Kabir» -muzi'ka xaqqı'nda kitap, Kalom fi-l musiqiy –muzi'ka haqqı'ndag`ı' sawbetler ataması'ndag`ı' miynetlerindeki ilmiyiligin ashqan ha`m adam ruwxıy jag`dayı'nda u`namlı' sı'patlar menen ta`sir jasaytu`g`ı'nlı'g`ın da`lilleghen.

«Yeger sen iskusstvodan quwanı'sh sezimin almaqshı' bolsan`, ko`rkem ta`rbiyalang`an bolı'wı'n` kerek» degen yedi ullı' danı'shpandı'mı'z Abu Nasr Farobiy. Estetikalı'q ta`rbiyanı'n` ishki bolegi bolg`an muzi'kalı'q sana jas awlattı' ma`nawiy qa`liplestiriwdegi kerekli qural yyekenligin muzi'ka woqı'tı'wshı'sı' jaqsi' biliwi kerek. Woni'n` waziypası' woqı'wshı'lardı'n` qı'zı'g`ı'wshı'lı'g`ı'nan kelip shı'g`ı'p, ha`r bir sabaqta qandayda bir texnikalı'q quraldan paydalani'p balag`a sabaq mazmunı'n jetkeriwden tu`radı. Wol ha`r bir insannı'n` wo`mirinde muzi'ka ulken ta`rbiyalı'q a`hmiyetke iye dep bilip, muzi'ka ilimi sol ma`niste paydalı bolı'p, ol wo`z ten`sizligin insanlardı' ta`rtipke keltiredi. Kamı'llı'qqa jetpegen minezdi jetkeredi, ilim denenin` salamatlı'g`ı'na paydalı'. Muzi'kalı'q ta`repten sawatlı' bala sezimsiz, ideyalogiyasız, pa`stkeshlik, den`geselik siyaqlı' illetlerden uzaqta boladı'. Wolar atırap aylanı'sqa qaray itibarlı', dosları', ustazları', ata-anaları'na qaray xurmettin` qa`liplestiriwinde de muzi'ka sabag`ı'n a`hmiyeti kushli. Sol sebepten, ha`r bir sabaqta woqı'wshı'larda muzi'kag`a ta`n qandayda bir malumat yamasa jan`alı'q, bilim berip jiberiwge xa`reket yetedi.

Muzi'ka sabag`ı' balalardı' a`deplilik jag`ı'nan rawajlandırı'wda u`lken na`tiyjeli ta`sir ko`rsyetedi. Sabaq wo`tiw muzi'ka ta`rbiyası' diziminde jetekshi baza yesaplanadı'. Soni'n` ushi'n da muzi'ka sabag`ı'n wo`tiw ushi'n woqı'tı'wshı' wo`zinin` muzi'kalı'q ha`m teoriyalıq bilimlerin qa`liplestiriw kerek.

Muzi'ka insanni' qa'liplestiriwdegi kerekli worın iyelleydi, woni'n` sezimi ha`m fiziologiyası'na aktiv ta`sir ko`rsyetedı.

Worta ta`lim mekteplerinin` tiykarg`ı' wazı'ypaları'nan biri, woqi'wshi'lardı pikirlew ha`m woylawg`a u`yryetiw.

Bul wazı'ypalardı' a`melge ası'rı'w muzi'ka sabag`ı' jetekshi a`hmiyetke iye. Bunda woqi'tı'wshi' belgili bir muzi'ka shı'g`arması' menen woqi'wshi'larg`a tanı'stı'rı'p woni' wo`zi go`zzal yetip, woqi'wshi'lar dı'qqatı'n shı'g`armag`a qaratadı'. Wolardı'n` so`zlerdi tuwrı' aytı'w ma`deniyatı'n wo`stiriw, pikirlew qa`biliyetin, du`n`yag`a ko`z-qarası'n ken`eytedi, emotsional sezimlérinede jaqsi' ta`sir yetedi.

Muzi'ka sabaqları'nı'n` mazmunı'na tek g`ana wo`zlestiriw yyemes, balki balalar sanası'n wazı'ypalarg`a mu`nasebetin rawajlandı'rı'w. Estetikalı'q ma`deniyatı'n payda yetiw ha`m basqa ishki sezimlerin qa'liplestiriw ko`zde tutı'ladı'. Woqi'wshi'nı'n` sabaqqa do`ryetiwwshi sı'patı'nda qatnası'wı' u`lken a`hmiyetke iye ha`m de birneshe wazı'ypalardı' wo`z aldı'na maqset yetip qoyadı'.

Muzi'ka tarbiyası'nda jan`a metod ha`m de qurallar izlew- turmı's penen iskusstvo wortası'ndag`ı' baylanı'stı' muzi'ka ma`deniyatı'n mazmunı' ha`m ma`nisin ko`rsetip tu`sindiriw, maqsetti a`melge ası'rı'wda mug`allim jaqsi' tayarlı'q yetiwi, wo`z betinshe tı'nbay islewi, yag`nıy bilim ma`deniyatın ilimiy a`debiyatlar, da`stu`rler, ko`rkem a`debiyatlar, teatrlarg`a barı'p ruwxıy ha`m bilim jag`ınan sapası'n wo`stiriw jolları'n qa'liplestirip barı'wı' kerek. Muzi'ka wo`tiletu'g`ın klasstı' ta`b penen jaqsi' sho`lkemlestiriw u`lken a`hmiyetke iye.

Ko`rgizbe qurallar, texnika a`sbapları', saz a`sbapları'nan paydalanı'p, sabaq planları'n, scenariyları'n du`zip jan`a texnologiyanı' qollaw tiyis. Ha`m de muzi'ka sabaqları'nı'n` ba`rshe tarmag`ın maqseti ha`m mazmunı'n sabaqtı' temaları'n ashı'p beriwi, turmı's penen baylanı'slı' wo`tiwdi talap yetedi.

Muzi'ka sabag'i' basqa pa'nlerden wo'zinin' ko'rkemliliği, qı'zı'qarlı'lı'g'ı' ha'm balalarg'a ko'birek do'ryetiwshe quwanı'shlı', emocianal sezimler ha'm obrazlı' keshinmelerdi woyatı'w menen ajıralı'p turadı''.

Soni'n' ushi'n de muzi'ka sabag'i' to'mendegi specifikalı'q wo'zgeshelikleri menen basqa sabaqlardan parı'q yetedi:

1. Muzi'ka teoriiyası' ha'm atqarı'wshı'lı'g'ı'na qarap ha'r qı'yılı' bo'limler: fokal xor sho'lkemleri muzi'ka sawatı', muzi'ka tı'n'law, balalar saz a'sbapı'nda shertiw, ritmikalı'q xareketler islew, ayaq woyı'n woynaw elementlerinen tu'radı'.

2. Muzi'ka basqa iskusstvo tu'rlerinen tu'sindiretu'g'ın, yag'nıy tu'sindiriwshi tili menen ajıralı'p turadı''. Yeger ko'rkem a'debiyat so'z menen tu'sindirise, suwretlew wo'neri ren'ler menen, muzi'ka bolsa wo'z dawı'sları'nda ko'terilgen nama ı'rg'aqları' ja'rdeminde gewdelenedi. Joqarı'dag'ı' iskusstvo tu'rlerin ko'riw ha'm yesitiw arqalı' tu'sinsek, muzi'kanı' tek dı'qqat penen tı'n'lap g'ana tu'sinemiz.

3. Muzi'ka woni'n' waqi't wo'lshegi menen baylanı'sqan iskusstvo tu'ri. Soni'n' ushi'n waqi't wo'lshegi menen baylanı'sqan iskusstvo tu'ri. Soni'n' ushi'n atqarı'latu'g'ın muzi'ka tempine sazlanı'p, woni'n' ha'r bir elementin dı'qqat penen tı'n'lamasan', shı'g'armanı' jaqsi' tu'sine almaymız. Klassikalı'q shı'g'armanı' qaytalap tı'n'lag'anda woni'n' jan'adan jan'a ko'rkemlin sezemiz.

4. Muzi'ka balalarg'a aktiv emotsional ta'sir ko'rsetip, adamda tu'rli sezimler woyatadı'. Jaqsi' mazmunlı' muzi'ka sabag'ı'nan balalar ko'rkem ruwxı'y dem aladı'.

Demek, muzi'ka sabag'ı wo'zinin' aktiv psixologiyalı'q ta'siri menen basqa pa'nlerden ajıralıp tu'radı.

Soday-aq, Muzi'ka basqa pa'nler menen baylanışlı. Suwretlew'neri, adebiyat, ana tili, matematika, tariyx, pedagogika, psixologiya, vokal, ritmika ha'm tag'ı basqa. Bular muzi'ka ma'deniyatı sabag'ın wo'mir, turmıs penen

baylanı'stı'rı'wg`a mazmunlı', qı'zı'qlı', si'patli' yetip sabaq wo'tiwge ja`rdem beredi, a`sirese ha`zirgi zamanagoy pedagogikalı'q texnologiyalardı' qollog`anda, muzi'ka sabag`ı wo`zinin` aralas sabaq tu'pi bolg`anlı'g`ı'nda basqa pa`nlerden aji'ralıp tu`radı'.

Muzi'ka mazmunın sabaq processinde qosi'qtı wo`mir menen baylanı'stı'rı'wda balalardıń alg`an ta`jiriybeleri ha`m wo`zgesheliklerin bayı'tı'p barı'lı'wı' tiykarı'nda muzi'kanın` yen` a`piwayı' nı'zamlı'lı'qları' tuwralı' bilim aylanı'sı'n ken`yeytirip barı'ladı'.

Muzi'ka mazmunı'ndag`ı' salmaqlı'lı'q woqi'wshı'lardı' muzi'ka iskusstvosi'n putkil estetika penen u`yryetiwlere muzi'kanı tu`siniwge, do`ryetiwshılıkke mumkinshilik jaratı'lı'p wolar yyerkin ta`lim- ta`rbiya menen keleshekde wo`z wornı'n kamalı'n tabadı'.

Wolardı'n` tolı'q bilim ha`m ta`rbiya ali'wı'nda to`mendegi islerni de a`melge ası'rı'wg`a boladı':

-Sabaqta ta`lim ta`rbiyalı'q islerdi, didaktikalı'q rawajlandırı'wshı' maqsetlerdi a`melge ası'rı'w;

-Sabaqta ta`limdin` unamlı' metodı' ha`m metodikasınan paydalanı'w;

-Sabaq processı'nda xalı'q pedagogikasından, milliy da`stu`rlerden paydalanı'w;

Sabaqtı' na`tijesin ja`nede ası'rı'w ushi'n pedagogikalı'q, psixologiyalı'q ha`m didaktikalı'q imkaniyatları'na baylanı'slı'. Bular:

1. Sabaqlı'qlar, qollanbalar, da`stu`r, didaktikalı'q ha`m metodikalı'q ko`rgizbe qurallar ha`m texnikalı'q a`sbaplardan paydalanı'w
2. Klassta jaqsi' psixologiyalı'q mumkinshiliktin` bolı'wı'.
3. Woqi'wshı'lar ha`m mug`allim arası'nda wo`z-ara mu`na`sebet bolı'wı' kerek.

Usi' pedagogikalı'q sha`rt-sha`rayıtlardan, mumkinshiliklerden paydalani'lsa, sabaqtı' yamasa muzi'kalı'q ta`rbiya islerini tuwrı' sho`lkemlestirilse, sabaq si'patlı' ha`m na`tiyjeli bolı'wı' mumkin.

Ta`lim – ta`rbiya V.Suxomlinskiy aytqanı'nday puqaranı' ta`rbiyalap u`lkeytiw yen`jaqsı' iskusstvo shı'g`arması'nı'n` jaratı'w menen bir dep aytadı'. Dun`ya juzi pedagogika pa`ni asirler dawamı'nda balalardı' joqarı' ma`rtebeli yetip jetistiriwde ha`r qı'yılı' xoshametlew ha`m jazalaw sharaları' bar. Wo`mirdin` negizin tiykarı'nan balalarg`a miyir- muxabbat u`lesiwden turadı'.

Balalı'q-insan wo`mirinin` na`zik dawri, balalı'q keleshek turmı'sqa tayarlı'q yemes, balki shın yerkin, wo`zine say ta`kirarlanmas dawir. Sonday yeken balalardı yerteden ta`rbiyalap, bilim berip, wolardı' keleshekke bag`darlab jiberiwde woqı'tı'wshı' ulken rol woynaydı'.

Woqı'wshı'lar ha`r qı'yılı' minez xulı'qqa iye bolg`anlı'qtan wolardı' muzi'kalı'q ta`rbiyası'n turli formalarda a`melge ası'rı'ladı'. Tartı'nshaq balalardı' ko`pshilik penen qosi'q ayttı'rı'p, ja`maage u`yretiliwi kerek. Shaqqan, talantlı' balalarg`a ja`nede quramalı'raq jeke qosi'qlar berip, wolardı' qollap quwatlaymız. Sonlı'qtan wolardı'n` muzi'ka ta`limine jaqı'nan qatnası'p qı'zı'g`ı'wshı'lı'g`ı' ası'p baradı'.

Sonday-aq, woqı'wshı'larg`a muzi'kalı'q ta`lim ta`rbiya beriwde sabaqtan tı's muzi'ka ta`rbiya islerinde de woqı'wshı'lardı' xarakterinen, talantı'nan kelip shı'g`ı'p wolardı' do`gerek jumı'sları'na shaqı'ramız. Bul bolsa balalardı'n` psixologiyalı'q wo`zgesheliklerin yesapqa alı'p wolarda motiv payda yetip bir ta`rbiya metodı'n tan`lap ali'wına baylanı'slı'. Bunday ilajlardı'n` a`melge ası'wı' muzi'ka woqı'tı'wshı'sı'nı'n` bas maqset ha`m wazı'ypaları'na kiredi.

Juwmaqlaw

Ma`mleketimiz ta`lim diziminde ali`p barı`lı`p atı`rg`an izbe-iz jumı`slar ishinde joqarı` sezimli, teren` bilimli, ı`mtı`lı`wshı` perzentlerin kamal taptı`rı`wday maqsetke iye. Bul jasları`mı`zdı`n` ba`rshe puxta bilim ali`wı` ushi`n barshe mumkinshilikler jaratı`lg`an. Ja`miet ha`m ma`mleket ta`repinen qoyı`lg`an u`lken juwapkershilikti muzi`ka mug`alliminin` aldı`na wazı`ypa yetip qoyı`ladı`.

Muzi`ka ta`limi na`tiyjeli juwmaqlardı` ta`minlewde, woqi`wshi`lardı`n` muzi`ka sabag`ı`na bolg`an qı`zı`g`ı`wdı` wo`siriw, wolarda ma`nawiy sezimdi qa`liplestiriwde mug`allim jetekshi boli`p yesaplanadı`. Sabaqta qollanılatu`g`ın ha`r bir muzi`kalıq ta`rbiya isleri formaları sabaqtı`n` ajı`ralmas bir bolegi boli`p, belgili pedagogikalı`q maqsetke qaratı`lı`wı` kerek. Na`tiyjede balalardı` muzi`kalı`q sezimlerdi, bilim ha`m ta`jiriybelerdi qa`liplestirip, muzi`ka iskusstvosi` sı`patı`nda etika-estetikalı`q ta`repten seziwge u`yryetiw na`zerde tutı`ladı`.

Muzi`ka isskustvosi`nı`n` mazmunı`, ko`rkem formaları` ha`m metodları`n` u`yrenetu`g`ın pa`n boli`p, muzi`kanı`n` wo`zi, ha`r qı`ylı` dawı`slar menen obraz jaratı`p beriwshı` ideyalogılı`q emotsional mazmung`a iye bolg`an iskusstvoni`n` bir tu`ri boli`p yesaplanadı`.

Biz mekteplerde woqi`wshi`larg`a sabaq wo`tiw menen birge bir maqset, jaslardı`, balalardı` ruwxı`y jaqtan bilimli, ta`rbiyalı` insan yetip jetistiriw.

Bul maqsetti a`melge a`sı`rı`wda ha`mme sabaqlardı`n` ishinde muzi`ka ta`limi yen` jetekshi ta`rbiya jetkeriwshısı`.

Bul tuwralı` Prezidentimiz I.A.Karimov ruwxıy ta`rbiya, materialı`q ta`rbiyadan qa`diriqli yekenin aytı`p wo`tken yedi. Demek,

mektep woqi'wshi'ları'n ruwxıy ta'rbiyalaw keleshekte kamıl insanlar jetilistiriw rawajın ta'miynleydi.

«Yeger sen iskusstvoda qıwı'wshı' sezimin almaqshı' bolsan', ko'rkem ta'rbiyalang'an bolı'wı'n' kerek» degen yedi ullı' dani'shpandı'mız Abu Nasr Farobiy. Estetikalı'q ta'rbiyanı'n' ishki bolegi bolg'an muzi'kalı'q sana jas awlattı' ma'nawiy qa'liplestiriwdegi kerekli qural yekenligin muzi'ka woqi'tı'wshı'sı' jaqsi' biliwi kerek. Wonı'n' wai'ypası' woqi'wshi'lardı'n qı'zı'g'ı'wshı'lı'g'ı'nan kelip shıg'ıp, ha'r bir sabaqta qandayda bir texnikalı'q quraldan paydalana'p balag'a sabaq mazmunı'n jetkeriwden tu'radı'. Wol ha'r bir insannı'n' wo'mirinde muzi'ka ulken ta'rbiyalı'q a'hmiyetke iye dep bilip, muzi'ka ilimi sol ma'niste paydalı bolı'p, wol wo'z ten'sizligin insanlardı' ta'rtipke keltiredi. Kamılıqqa jetpegen minezdi jetkeredi, ilim denenin' salamatlı'g'ı'na paydalı'. Muzi'kalı'q ta'repten sawatlı' bala sezimsiz, ideyalogiyasız, pa'stkeshlik, den'geselik siyaqlı' illetlerden uzaqta boladı. Wolar atrap aylanı'sqa qaray itibarlı', dosları', ustazları', atanaları'na qaray xurmettin' qa'liplesiwinde de muzi'ka sabag'ı'n a'hmiyeti kushli. Sol sebepten, ha'r bir sabaqta woqi'wshi'larda muzi'kag'a ta'n qandayda bir malumat yamasa jan'alıq, bilim berip jiberiwge xa'reket yetedi.

Bilimlendiriwde sotsial wo'mirimizdin' wo'zine say forması' bul ta'lim processı' bolı'p mag'lumat beriw, ta'rbiyalaw ha'm de rawajlandırı'w wazı'ypaları' boladı'. Bulardı'n worı'nlanı'wı' bolsa woqi'tı'wshı' ha'm ta'rbiyashı' moynı'ndag'ı' wazı'ypa boladı'.

Muzi'ka ta'liminde balalardı kewli taza, iseniwshen' bolı'wı'na baylanı'slı' wolarg'a repertuar tan'lag'anda ta'rbiyalı'q ideyalı'q wo'zgesheliklerge iye bolg'an a'piwayı, aste-aste quramalı'g'a qaray qosı'qlar tan'lap u'yrenilip barı'lsa, woqi'wshi'lardı' ta'rbiyalaw an'sat

keshedi. Mazmuni' jaqsi', Watan tuwralı', ta'rbiyalı' ideyalarg'a iye qosi'qlardı' woqi'wshi'larg'a u'yretip, sin'dirip barı'w wolardı' Watang'a muxabbat, miyir aqırat, miyrimlik sezimleri qa'liplesip baradı'.

Soni'n ushi'n da ma'mleketimizde muzi'ka iskusstvosi'n rawajlandırı'wda Watan tu'yg'usi', keleshek awazı' teması'nda konkurslar ja'riyalanı'p atı'r. Prezidentimiz ha'm de ma'mleketimiz ta'repinen muzi'ka ta'limine u'lken itibar berilmekte. Ma'mleket jaslarg'a wo'z keleshegi sı'patı'nda u'lken umitler menen qaray wo'tırıp, ha'r bir puqarası'nı'n keleshek jaslar ta'rbiyası'na ayrı'qsha dıqqatlı bolıwdı, ta'lim-ta'rbiya worı'nları'nda woqi'wshi'larda ma'nawiy ta'rbiya islerin jolg'a qoyı'lıp atı'r.

Ta'lim ha'm ta'rbiyanı'n insaniylı'q, demokratiyalı'q xarakterge iye bolı'wı', ta'limdin` uzliksizligi ha'm izbe-izligi, ma'mleket ta'lim standartları retinde bilim ali'wdın` ha'mme ushi'n qol jeterli bolı'wı', woqı'w bag`darlamaları'n tan`lawda uli'wmalı'q ha'm differenciyalı'q qatnasta bolı'wı', bilimlilik ha'm talantlı' balalardı' xoshametlew, qollap-quwatlaw islerin alı'p barı'wdı' talap yetedi.

Woqı'tı'w, bilim beriw funkciyası'nı'n worı'nlanı'wı'na, al ta'rbiya processı' shaxstı' ta'rbiyalawg'a ko`birek u'les qosadı'. Shaxs ta'rbiyası'nda muzi'kalı'q ta'lim a`hmiyetli worı'nlardı'n` birin iyelleydi.

Muzi'ka ko`rkem-wo`ner ja'miyettin` ruwxıy ma`deniyatı'n qaliplestiredi, jaslardı' ideologiyalı'q ha'm ruwxı'ylı'q ta'rbiyalanı'wı' bag`darı'nı'n` azı'g`ı' bolı'p xi'zmet yetedi.

Muzi'ka ta'rbiyag'a tikkeley ta'sir yetiwshi qural bolı'p qoymastan, jaslardı'n` ha`zirgi dawir progressiyalı'q ideyaların estetikalı'q qabıl yetiwin teren`lestiredi. Muzi'ka ta'lim-ta'rbiyası' mazmunı',

woqi'wshi'lardı'n` milliy sezimlerin qa'liplestiriwi, bilim ha'm de ko'nlikpelerin rawajlanıwg'a ja'rdem beriwshi metodlardan pedagogikalı'q ta'lim processı'nda paydalani'w ta'lim sisteması' talapları' tiykarı'ndag'ı' ma'seleler. Bul ma'selelerdi jolg'a qoyı'w ma'mleketimiz ta'repinen bir qansha isler islenbekte. Sol sebepli balalar ta'rbiyası'ndag'ı' maqset ha'm de wazı'ypaları'n a'melge ası'rı'wda pedagogikalı'q xizmetler ko'p.

Ma'mleketimiz bu'gingi ku'nde zamanagoy texnologiyani', ta'lim-ta'rbiya processı'nda ziyreklik penen alı'p ko'riwdi, interaktiv sabaqlardı' sho'lkemlestiriwdi tilip yetedi. Bunday talaplar tiykarı'nda ta'limde du'n`ya ju'zlik a'hmiyetke iye bolg'an joqarı' talapqa ko'teriw, du'n`ya juzlik ta'lim standartları' da'rejesine jetkeriwdey ullı' jumı'slar turı'ptı'.

Sonday-aq, ha'r bir millet, yeldin` tariyxıy ideyalı'q mazmundag'ı' qosı'qlar jaratı'w processleri, wolardı tari'yxı'y mazmunı', xalı'q qosı'qları' mazmunı', atqarı'w jolları' balalarg'a muzi'kalı'q bilimdi tolı'q ha'm teren'lik penen wo'z do'ryetiwsilik metodları' arqalı' jetkerip beriw wolardı' jaqsi' kamil insanlar boli'p jetisiwinde xizmeti boladı'.

Bul juwmag'ı'mı'zdı' ta'stiyqlawda prezidentimiz I.A.Karimovtı'n` altı'ng'a ten` so'zlerini aytı'p ketsek arızı'ydı':

«Watani'mı'z keleshegi, xalı'qı'mı'zdı'n` yerten`gi ku'ni, ma'mleketimizdin` jahan sherikligindegi abıroy-itibarı' yen` da'slep perzentlerimizdin` wo'nip-wo'sip, u'lkeyip, qanday insan boli'p wo'mirge kirip barı'wi'na baylanı'slı'. Biz bunday wo'tkir xaqı'ykatlı'qtı' xesh qashan unı'tpawı'mı'z kerek».

I.A.Karimov

Paydalanilg`an a`debiyatlar:

1. Karimov.I.A. Yuksak ma`naviyat yengilmas kuch. T-2008y. 228b
2. Karimov.I.A. Milliy istiqlol g`oyasi': Asosiy tushuncha va tamoyillar. T.: O'zbekiston, 2000 y. 14b
3. Karimov I.A. Barkamol avlod O'zbekiston kelajagining poydevori. T., 1997, 10bet.
4. Вызго Т.С. Развитие музыкального искусства Узбекистана и его связи с русской музыкой (O'zbekistonda musiqa san`atining rivojlanishi va uning rus musiqasi bilan aloqasi). -M.; Музыка, 1970, 70-71-бет.
5. Didaktika. -1997 yil. «Fan» nashriyoti. Buxoro 254b
6. Ma`rifat.2010j.13 mart. 14 bet. Jurnalist Nabijon Rahmatov maqalasi. «Musiqa- insonni tarbiyalaydi».
7. «Muzikal`naya fol`kloristika v Uzbyekistane», T., 1963, s.98.
8. Musiqa psixologiyasi (ma`ruzalar kursi): O`quv qo`llanma / Tuzuvchi-muallif R.G`.QODIROV. - T.: Musiqa, 2005. -80 bet.22-23b.b.
9. Romanova.S. Musiqa o`qituvchisi ma`naviyati. N.: - 2004 y. 20 b
10. Романовская Е.Е. Статьи и доклады. Записи музыкального фольклора. / Сост. М.С.Ковбас (Maqola va ma`ruzalar. Musiqiy fol`klor yozuvlari / Tuzuvchi M.S.Kovbas). –T., 1957, c.25-26.
11. X.S.Kushnaryovning 1943 yil O'zbekiston san`atshunoslik institutida qilgan ma`ruzasi. Matn saqlanib qolmagan. Ю.Коннинг «Тонкость наблюдений, глубина выводов» maqolasida iqtibos keltirilgan, M., Sov. muzika, 4-son, 1969, b.66-68.
12. Furqat. Tanlangan asarlar. Ikki jildlik. 2-jild. –T., 1958. –9-10-betlar.